

FUÂD KÖPRÜLÜ'NÜN, “OSMANLILARDA NAKİŞ TÂRİHİNE DÂİR” İSİMLİ BEŞ MAKALESİ

Doç. Halil BUTTANRI
Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Türk bilim adamlarının ve araştırmacılarının Türk nakış tarihiyle ilgili yayınları 1950'li yıllardan sonralara rastlar. Daha çok batılı sanat tarihçileri tarafından yapılan yayınlarda da yanlış ve maksatlı görüşler yer alır.¹

Fuâd Köprülü'nün İkdam gazetesinde 1921 yılında yayınladığı beş makalesi, bu konudaki ilk yayınlardandır. Daha sonraki araştırmacılara örnek olması ve Türk sanatı tarihi üzerine araştırma yapanların “şuarâ tezkireleri” gibi edebi kaynakları ihmal etmemeleri gerektiği görüşünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bu beş makale ile Türk sanatı üzerinde araştırma yapanların yararlanacakları edebî kaynaklar belirtilmiştir. Şair oldukları için zikredilen kaynaklarda yer alan, meslekleri, becerileri hakkında da bilgi verilen şairlerden nakkaş olanlar belirtilmiştir. Böylece diğer kaynaklarda anılmayan pek çok sanatçının tespiti mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler

Nakış, nakkaş, minyatür, tezhip, Osmanlı minyatürcülüğü

1. GİRİŞ

Türk süsleme ve minyatür sanatı ile ilgili yabancıların olumsuz ve doğru olmayan yayınları karşısında bu eksikliği gidermek üzere kendi bilim adamlarımız tarafından gerekli araştırmalar yapıp yeni ve doğru yayınların başlaması yakın tarihlere rastlar.

Prof. Dr. Zeren Tanındı bu konuda, “Türk Minyatür Sanatı ile ilgili ayrıntılı ilk yayın sanat tarihçisi Richard Ettinghausen (ABD) tarafından 1965 yılında yapılmıştır. Türk minyatür sanatının bugüne kadar geçerliliğini

¹ Bu konuda Heinrich Glück şöyle demektedir: “Bugün Türk sanatının mevcut olduğu fikrinin gittikçe kuvvetlenmesine rağmen, bu meseleye bugün dahi halledilmiş gözüyle bakılmaz. Gerçi bugün Türklerin, bilhassa Selçuk ve Osmanlı devirlerinde sanatçı faaliyetlerine kuvvet verdikleri dikkate alınarak artık onları sırf tahripçi ve sanatsız bir millet olarak görmek imkânı ortadan kalkmış olmakla beraber, yine bilerek bilmeyerek -onların zatî faaliyetlerinin değerlerini, tamamen inkâr değilse bile aşağılamak için hâlâ da çalışılmaktadır. Bu hususta iki de delil ileri sürüyorlar: ya en büyük sanatçıları Türk'ten gayri, yani Rum, Hristiyan veya Acem olduğunu iddia ediyorlar, yahut ta Türk sanat eserlerinin orijinalitesini, bu eserlerin taklit ve eklektik bir halita olduğu iddiasıyla, inkâr ediyorlar.” (1920; Strzygowski vd., ty., 169-170)

Türk nakış sanatını İran mahsülü olarak gösterenlerden biri de Armenag Sakisian'dır. (Meriç, 1953, VI) “La Miniature Persane du XII e Siecle, Paris, 1929” isimli eseri vardır.

koruyan üslup özelliklerinin belirlendiği bu yayımı 1966 ve 1971 yıllarında Rus asıllı sanat tarihçisi İvan Stchoukine'nin iki cilt halinde yazdığı ve Türkminyatür sanatıyla ilgili yepyeni malzemelerle dolu kitapları izler. 1974 yılında ilk kez iki Türk bilim adamı, Nurhan Atasoy ve Filiz Çağman bu konuda ayrıntılı ve yeni bilgilerle donanmış bir kitap hazırlarlar.”(Tanındı, 1996, 1) demektedir.

Çalışmamızda, Fuâd Köprülü'nün 1921 yılında İkdâm Gazetesinde yayınlanmış beş makalesini, nakış tarihimiz hakkındaki yayınların ilklerinden olduğu için önemli sayarak, tanıma ve değerlendirme amacıyla ele aldık.

Rıfki Melûl Meriç: “Osmanlı devri nakkaşları hakkında ilk defa, ilmî bir tetkîknâme kaleme alan müverrih, muhterem hocam Köprülü-zâde Prof. Dr. Mehmed Fuâd Beyefendidir. Bundan otuz üç sene evvel İkdâm gazetesinde neşr ettiği makalelerle o vakte kadar meçhul kalmış olan bazı nakkaşları - tarihî ve edebî kaynakların verdiği ma'lûmât nispetinde - ilim alemine haber vermiş; o zamana kadar ciddi bir tedkîke tâbi tutulmamış olan bu mevzu üzerine - haklı tavsiyeleriyle - nazar-ı dikkati celb etmek istemişti” (Meriç,1953, V-VI) diyerek çalışmamızda yer alan makalelere işaret etmektedir.

Bu makalelerden haberdar oluşumuz, Halûk Şehsuvaroğlu'nun “Eski Türk Sanatları, Tarihî Sohbetler”(Şehsuvaroğlu, 1960, 3) isimli kitabında “... nakış tarihimize dair Fuâd Köprülü'nün 35 yıl kadar evvel İkdâm'da çıkan bir seri makalesi...” şeklindeki işareti ile olmuştur. TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü'nün Mikrofilm Merkezi arşivinden araştırılan yazılar, beş makale olarak belirlenmiştir. Eski yazı ile yazılmış olan metinler, okunarak, günümüz okuyucusunun anlayabilmesini kolaylaştırmak amacıyla metinlerde adı geçen eserler ve şahıslar hakkındaki bilgiler ile pek çok kelimenin anlamı dipnotlarda verilmiştir.

“**Nakış**” sözcüğü eskiden boyalı resimlere, minyatürlere verilen addır. Yazma kitaplara renkli olarak yapılan süsleyici resimlere, minyatürlere “**nakış**”, yapanlara da “**nakkaş**” denilirdi. Bu sanatkarlar yazmalara minyatür ve tezhip yapırlardı. (Özen, 1985, 53)

Rıfki Melûl Meriç'e göre: “Osmanlılar devri nakış san'atı ile san'atkârları hakkında tarih kitaplarından ma'lûmât elde etmek mümkün değildir; hattâ bunlarda, nakkaş isimlerine dahi tesâdüf edilemez. Bir nakkaş, şairse şuarâ tezkirelerinde, hattâtsa hattâtlara aid tezkirelerde, başka bir meslek sahibi ise terâcim-i ahvâl² kitaplarında ismi geçer; basma kalıp tavsîflerle nakış sanatında da mâhir olduğu kaydedilir.”

“**Nakkaş**” kelimesi, bu gün kullandığımız “Ressam” kelimesinin medlûlünden³ daha şümüllü bir mana ifade eder. Ressamlar, siyahkalemler, müzehhibler, musavvirler, şebihnüvisler, meclisnüvisler, tarrahtarlar, renkzenler,

² terâcim-i ahvâl : hal tercümelere, biyografiler.

³ medlûl : bir kelimeden veya bir işareten anlaşılan

cedvelkeşler, duvar nakkaşları .⁴ hep "nakkaş " zümresindendirler.

Nakkaşların bazıları, yapacağı resmin bilcümle çizgilerini çizer, nihayet rengi de vurur, bütün bir eseri bizzat kendi hazırlar, ikmâl ederdi. Fakat bazıları nakış san'atının bir kolunda, meselâ müzehhiblikte veya musavvirlikte yahut meclisnüvislikte ihtisas sahibi olup munhasıran o sahada çalışırdı. Binâenaleyh, bir meclis tasvirinde, her mütehasıs, üzerine düşen vazifeyi ifa eder ve eser de böylece, şirket halindeki çalışma mahsulü olarak ikmal edilmiş olurdu. -Bundan dolayı, ekser nakış eserlerinde, meselâ tezhiblerde veya minyatürlerde, sanatkâr imzası yoktur."(Meriç, 1953, VII-VIII)

"Çeşitli tarihi meselelere ışık tutan, yalnız bir takım problemleri çözmekle yetinmeyip, yeni bir takım problemleri ortaya atan makaleler" yazdığı, oğlu Dr. Orhan F. KÖPRÜLÜ tarafından ifade edilen Fuad Köprülü'nün (Köprülü, 1987, 6) bu beş makalesinde nelere dikkat çektiği, farklı ve geçerli önerileri ile verilen bilgiler değerlendirildi.

2. MAKALELER

2.1. OSMANLILARDA NAKIŞ TARİHİNE DAİR -1

Türklerde nakış tarihi ve ehemmiyeti - Armenag⁵ Beyin bir makalesi - Türk sanatı hakkında katı bir hüküm verilebiliyor mu? - Anadolu Türklerinin nakış tarihi - Menâkıb-ı Hünerverân - Yedinci asırda Anadolu'da nakkâşlar - Bu devir minyatürcülüğü hakkında mütâlaât-ı umûmiye - Osmânlı minyatürcülüğünün mazisine ait mühim bir vesika - "Sürûc-i minkaşa" nedir? - Osmânluların nakış tarihi nasıl yazılabilir?

Millî tarihimizin her şubesinde olduğu gibi nakış târihi husûsunda da henüz ciddi bir tedkîk yapılmamıştır. Halbuki Türkler arasında daha İslâmiyet'in inkişâfından evvel nakkâşlar ve heykeltıraşlar olduğu yani güzel sanatlara karşı büyük bir incizâb⁶ bulunduğu muhakkaktır. Bundan üç dört sene evvel **Yeni Mecmua'da** kable'l - İslâm Türk sanatı hakkında ufak bir makale neşrederek, sanâyi-i nefise⁷ tarihıyla işigal edenlerin nazar-ı dikkatini

⁴ Yazma kitaplara süsleyici resimleri, minyatürleri yapanlara nakkaş, şebihnüvis, musavvir denilir. Yapılan işe ise tasvir ve şebih yazmak denir. Tarrah, mürekkep ve fırça kullanarak desen yapan ressamdır. Musavvir, insan resmi yapar. Müzehhip, tezhip (süsleme) yapan sanatçıdır. Siyah kalem, siyah kalem ve mürekkeple resim yapan ressam; renkzen, boya hazırlayıp kullanan; cedvelkeş, yazı ve resimlerin kenarlarına çerçeve çizen sanatçıdır. (Bkz. Buttanni, 1999, 2)

⁵ Armenag Sakisian : Türk nakış sanatını İran mahsulü olarak gösterenlerdendir. "Sakız Ohannes Paşa-zade müteveffa Armenag Bey" olarak belirtilmiştir. (Meriç, 1953, VI) (Bir başka eseri "La Miniature Persane du XII e Siecle, Paris, 1929" dur.)

⁶ incizâb : çekicilik, cazibeye çekilme

⁷ sanâyi-i nefise: güzel sanatlar

bu vadiye celb etmek istemiştim. “Turfan” hafriyatında meydana çıkan sanat mahsülleriyle Orta ve Yukarı Asya ve Anadolu Türklerinin halk sanatı hakkında arkeoloji ve etnografi tedkikatı ilerleyecek olursa, Türk sanâyi-i nefisesi hakkında pek yeni ve pek mühim neticeler elde edileceği muhakkaktır. Hattâ benim kanâatıma göre bu tedkikat yapılmadıkça Türk sanatıyla Acem sanatı arasındaki alâim-i fârikayı⁸ ilmî bir katiyetle tâyin etmek kâbil olmayacaktır. İslâm minyatürcülüğü hakkındaki tedkikatı cidden pek mühim olan “**Armenag Bey**”in geçenlerde Fransız sanatı mecmûalarından birinde intişâr eden “**Herât Minyatürcülüğü**”ne dâir makaleleri çok şâyân-ı dikkat olmakla beraber o mahsülleri şimdiden Acem sanatı dairesine idhâl⁹ etmek öyle zannediyorum ki acele verilmiş bir hükümdür. Kable’l İslâm¹⁰ Türk sanatı hakkındaki tedkikat ilerledikçe bu hükümlerin değişmesi ihtimâli pek kuvvetlidir.

* * *

Şark Türkleri’ndeki minyatürcülük hakkında Avrupa’da az çok tedkikat yapıldığı halde, Garp Türklerinde bazı Selçukîler ve Osmânlılarda nakış tarihine dâir hemen hiçbir tedkikatta bulunulmamıştır. Bu mesele hakkında malûm olan yegâne menba’¹¹, “**Âlî**”nin “**Menâkıb-ı Hünerverân**”¹²ından ibaret gibidir. Halbuki muhtelif menâbi-i târihiyye¹³ pek nâdir olmakla beraber, nakış tarihini tenvîr edecek¹⁴ bir takım mühim tafsilât mevcuttur ki, şimdiye kadar bunlardan hiç bahs olunmamıştır. İşte biz bu makalemizle bunu takîb edecek yani makalâtımızda hurde¹⁵ ve münferik¹⁶ ma’lûmâtı bir araya toplamak ve ileride Osmânlıların nakış tarihini yazmağa teşebbüs edeceklere böylece ufak bir yardımda bulunmak istiyoruz.

Anadolu Türkleri arasında minyatürcülüğün daha Selçukîler¹⁷ zamanında büyük bir inkişâf¹⁸ gösterdiği şüphesizdir. Mimaride, heykeltıraşlıkta, taş, demir ve tahta işçiliğinde, sanâyi-i tesciyye¹⁹ o kadar harikulâde mahsüller vücuda getiren Selçukî Türklerinin minyatürcülükte terakkî etmemeleri için hiç bir sebep mevcut değildir. Fi’l-hakika²⁰ o devre ait tarihî menba’lar bize “**Aynü’-d-devle**” (Bkz., Tanındı, 1996, 6) lâkablı bir nakkâş “**Vahyî**”nin yedinci asırda büyük şöhet kazandığını ve hattâ Hurrem Sultân’ı “**Gürcü Hatun**”un emriyle “**Mevlânâ Celaleddin-i Rumi**”nin müteaddid portrelerini yaparak müşârün-ileyhâya²¹ takdim eylediğini

⁸ alâim-i fârika : ayrımcı özellik, nişan, belge

⁹ idhâl etmek : katmak, dahil etmek, içeri sokmak

¹⁰ Kable’l İslâm: İslâm öncesi

¹¹ menba’ : kaynak

¹² 1587 yılında yazılmıştır.

¹³ menâbi-i târihiyye : tarihle ilgili kaynaklar

¹⁴ tenvîr edecek: aydınlatacak

¹⁵ hurde : küçük

¹⁶ münferik : ayrılan, farklı

¹⁷ Selçukîler: Anadolu Selçukluları (1078-1299)

¹⁸ inkişâf: gelişme

¹⁹ sanâyi-i tesciye : üstün ahlâk kazandıran sanatlar

²⁰ fi’l-hakika : hakikatte, gerçekten, doğrusu

²¹ müşârün-ileyhâ : adı geçen

gösteriyor. Bu ufak hâdise bize o devirde nakkâşların mevcûdiyetini, halk arasında resim yaptırılmak adetinin hoş görüldüğünü ve hattâ Mevlânâ gibi büyük bir sofinin bundan çekinmediğini anlatmaktadır. Memnû'iyet-i şer'iyenin²² İslâm memleketlerinde nakşın terakkisini men ettiği hakkında mevcut olan nokta-i nazarın²³, muhtelif amiller te'siriyle hürriyet-i fikriyesini pek iyi muhafazaya muvafık olmuş serbest Anadolu muhiti için cây-ı tatbîk²⁴ bulamayacağını bundan da istidlâl²⁵ edebiliriz.²⁶ Bu nakkâşın

²² memnû'iyet-i şer'iyeye : şeriâtın yasak ettiği

²³ nokta-i nazar : görüş

²⁴ cây-ı tatbîk : uygulama yeri, uygulama alanı

²⁵ istidlâl : delil ile anlama

²⁶ Bu konudaki görüşlerden biri de şudur: "İslam dininde resmin yasak olduğu hakkında söylentiler çoktur. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, Peygamber "tesettür" gibi resim üzerinde de fazla durmamıştır. Daha doğrusu, resme hoş gözle bakmayan peygamber değil İslâmiyet'tir. Her ne kadar bilinen bazı hadisler resmi yasaklıyorsa da bunun açıklanmasına gitmeden şu örnekleri vermek daha doğru olacak; "Siyer-i Kebir-i Şeybanî"ye göre; Peygambere üzerinde bir kuş resmi bulunan bir bomoz hediye edilmiş, bomoz Muhammed'in yanında bir gece kaldıktan sonra görmüşler ki, o suret bomozdan kaybolmuş, naklederler ki, bir melek gelip o sureti ortadan kaldırmış.

Burada, Peygamberin doğrudan doğruya sureti yasaklamadığı dikkati çekebilir. Nitekim, Ebu Hureyre'ye göre bir defasında Cebrail Peygamberin huzuruna çıkmak için ondan izin istiyor. Davete rağmen yine de huzura çıkmıyor ve şöyle söylüyor: "Evinize nasıl girebilirim, çünkü orada birtakım at ve insan resimleri var, ya bu resimlerin içindeki yaratıkların başlarını siliniz, yahut da perdeleri indirip yere seriniz. Biz melekler zümresi, içinde resim olan yere girmeyiz."

Bundan çıkan mânâ peygamberin evinde resim bulunduğu, bunların yüksek yerlerden kaldırılıp yere serilirse mübah olacağıdır. Çünkü Ebû'l-Kasım'ın rivayetine göre İmam Mâlik, kubbeler üzerindeki tasvirleri "mekruh" gördüğü halde döşek, yastık, elbise üzerindeki mübah saymıştır. Ebu Hanife'ye göre duvarlara konan tasvirler mekruhtur, yere yayılanlar mekruh değildir. Şâfiîler ise bütün suretleri istisnasız günah saymışlardır.

Suret geniş mânâda alınırsa, insan sözlerine yazı ile suret verir. Yazı sözün resmidir, resim gördüklerimizi nasıl belirtirse yazı da sözlerimizi öyle belirtir. Her şeyde bir taklit, benzetme payı vardır; bunu yalnız resimde görmekte ileri gidilmiştir denilebilir. Öyle ki insanın resim yapmasını günah saymakla yetinenler dışında bir de resme bakmayı, hattâ tesadüfle bile olsa günah sayanlar vardır. Mesela Üstüvani risalesinde "Bir kimse bir yabancı kimsenin evinde suret görsün gözünü yummak caizdir." diyor. Bu zat Ayasofya Camii'nin somaki direği yanında vaaz ettiği için, kendisine Üstüvani adı verilmiştir. Zamanının meşhûr din adamlarındandı.

Resmi sevip de onun günahından kurtulmak isteyenlerin başvurdukları tek şey, o resmin gözlerini karalamak böylece onun nazarından kurtulmak yahut resmin yüzünü silmek. daha da dikkate değer bir nokta çıplak vücudu hoş görüp yüzü göstermemektir. Buna dair birçok örneklerden biri Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan "Ferhatnâme"dir. Erdebilî Arifi'nin bu eserinde resimler arasında bazılarının çıplak aşk sahneleri olduğu halde karalanan yalnız yüzleridir. Asıl örtlülmesi gereken yerler açık bırakılmıştır. Burada resmin müstehcen oluşu değil de yüzünün görünüşü önemlidir, günah olan budur. Çünkü Tanrı suret verdiği can verir, insan ise suretleri cansızlaştırır, resmini yaptığını kınıldamaz hale sokar. Yine bir hadise göre, Tanrı kendi suretinde insanı yarattığı için, onu tekrarlamak, hele değiştirmek en büyük günahtır. Çünkü Tanrı insanı yüceltmiş onu "Ahsen-i mahlûkat" yani "bütün yaratıkların en güzeli" kılmıştır. Şu halde Müslümanlıkta insanın resminin yapılmasının hoş görülmemesi onun "tebcil" edilmesindedir.

Türk resim sanatı deyince, çoğu zaman minyatürlük hatıra gelir, aslında bu sanat ne kadar bütün İslâm dünyasını birleşik bir sanatı olarak gözükürse gözüksün daha çok kökü saraya bağlı kimselerin resim zevkini yansıtan bir çalışmadır. Bunlar üsluplaşmış, incelmış, kökü saraya bağlı bir sanat olduğundan dini baskılara karşı kendilerini korudular, günümüzce

Anadolulu bir Hıristiyan olması ihtimâl-i kavîsi, hattâ o devirde diğerk ma'rûf bir Ermeni nakkâşının mevcûdiyyeti, Türklerden nakkâş yetişmediğini göstermez : çünkü yine o zamanda nakkâş namıyla ma'rûf “**Şeyh Bedreddin Yavaş**”(Önder, 1995, 140) adlı bir Türkün mevcûdîyetini de biliyoruz. Mamafih, eğer bu devre âid Anadolu minyatürlerine tesâdüf edilecek olursa bunlarda Bizans minyatürçülüğünün te'sirâtına tesâdüf edilmesi ihtimâli pek

kuvvetlidir. Bu ihtimâle rağmen, muhtelif menşe'lerden gelme muhtelif anâsır sanatı kendi Şâhsîyetlerine göre terkîb ve te'lif ederek yeni ve Şâhsî bir şekl-i sanat yaratmak kabiliyetinde olan Selçukî Türklerinin yedinci asırda Bizans sanatından müteessir olmakla beraber Şâhsî bir mahiyet iktisâb etmiş²⁷ nakış mahsûlleri vücuda getirdikleri muhakkak gibidir. İşte “**Eflâki**”²⁸ **menâkıbı** bize Selçukî minyatürçülüğü hakkında bu mütalâatı ilhâm etti.

Osmânlı minyatürçülüğünün, Selçukîleri takiben ne şekilde ve kimlerin himmetiyle inkişâf ettiği hakkında sarîh bir malûmâta tesâdüf edemedik. Yalnız “**Şakâik Tercümesi**”²⁹inde mündemiç bir kaç satır, Osmânlı sanatı bahsinin Orta Asya'da Timur ve çocukları zamanında inkişâf eden sanattan ilk defa nasıl ve kimin vasıtasıyla istifade ettiğini gösteriyor ki, nakış tarihi itibariyle bunun büyük bir ehemmiyeti vardır.

Bu îzâhâta nazaran³⁰ şâir “**Lâmi**”nin büyük babası **Bursalı “Ali”** (Bkz. Tanındı, 1996, 8), Timur istilâsı zamanında bu cihangirle beraber Maveraü'n-nehre gitmiş, orada nakkâşlık öğrenmiş; büyük bir şöhret kazanmış; ve uzun senelerden sonra memlekete dönerek Anadolu'da, sanat-ı nakşın terakkî ve ta'mimine³¹ çalışmış; hattâ “**sürüc-i minkaşa**”³²yı bilâ³³ durumda ilk defa olarak ihdâs³⁴ eylemiş.

Bu ifâdedeki “sürüc-i minkaşa” ifadesini layığıyla anlayamadım. Şakâyık Tercümesi'nin matbu nüshasında çok yanlışlık olduğu cihetle, ayrıca, Mısır'da matbû metn-i Arabiye de mürâcaat ettim. Lâkin orada da aynen “sürüc-i minkaşa” tabirini buldum. Elimde bulunan muhtelif Arabi ve Fârisî lügat kitaplarına mürâcaat etdim ise de, onlardan da sarîh bir netice çıkarmak

---

kadar geldiler, bugün de kendilerini yalnız savunmada değil aynı zamanda saydırmadıkları. (Akşel, 1967, 11-12)

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver de bu konuda şöyle der: “İnsan figürüne gelince İslâm âleminde aleltilâlak resim günah sayılır. Fakat bir tefsire göre tapmak niyetiyle yapılsa günahır. Aksi küfür sayılmaz. Takdîs manası olursa İslâm akidesine uymaz. Bir işte maksat ne ise hüküm ona göredir... Resme cehalet zamanlarında avam ve cahiller tapar diye men'î şiddetlenmiştir.” (Ünver, 1978, 17)

²⁷ iktisâb etmiş; kazanmış

²⁸ Eflâki (Ahmed Eflâki Dede) : Mevlâna'ya dair “Menâkıb'ül Ârifin” adlı eserin müellifi Hâki Dede'nin mahlası

²⁹ **Şakâyık Tercümesi** : Mecdi Mehmet Efendi, Hada'iku's - Şakaik (Eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye fi'ulemâi'd- Devlet-i Osmâniyye Tercümesi 1587 yılında tamamlanarak III. Murad'a takdim edilmiş)

³⁰ nazaran: göre

³¹ ta'mimine : genelleşmesine, yayılmasına

³² sürüc-i minkaşa : nakışlanmış at eğeleri (?)

³³ bilâ durumda : yoktan

³⁴ ihdâs eylememiş: ortaya koymuş, çıkarmış

İsimli Beş Makalesi

mümkün olmadı. Yalnız **Kamus Tercümesi**'nde "minkaş tepe camı" manasına gelen "simind"³⁵ vezninde "sirinç" kelimesine tesâdüf ettim. Her halde sanâyi-i nefise tarihi müdekkikleri ve lisan mütehasısları biraz ta'mikat³⁶ta bulunurlarsa bu "sürüc-i minkaşa"nın mahiyetini tenvîre³⁷ muvaffak olurlar kanâatindeyim.

* * *

Anadolu Türklerinin nakış târihi hakkında şimdiye kadar hiç nazara çarpmayan bu iki küçük vesîkanın büyük ehemmiyeti olduğu kanâatindeyim. Gelecek makalelerde, yine kronoloji silsilesine riâyet ederek, şimdiye kadar isimleri işitilmemiş bir takım Osmânî ressamı hakkında tarihi menba'larda mevcûd malumâtı cem ve telfik³⁸ edeceğim. Bu makalelerde mevcûd ma'lûmâtın "Menâkıb-ı Hünerverân"daki muhtasar îzâhâtı ikmâle ve itmâmâ³⁹ pek ziyâde hizmet edeceğimi ümit ediyorum. Bu iki esâs-ı târihiye istinat eden bir sanâyi-i nefise mütehasısı, kütüphanelerimizdeki nâdir ve mahdûd Osmânî Minyatürlerini cem ile onlar hakkında sanat nokta-i nazarından lazım gelen tedkikâtı icrâ ederse, "Osmânî Minyatürçülüğü" târihinin şimdilik oldukça tenevvür edeceği şüphesizdir.

Mamafih, dâima olduğu gibi yine tekrâr ediyorum, Eski Türk Sanatı ve bu günkü halk sanat eserleri hakkında arkeoloji ve etnografi tedkikâtı ilerlemeden Timurîler ve Safevîler devrinde sanat târihinin tecelliyâtı lâyıkiyle anlaşılmadan, Türk Minyatürçülüğü hakkında umumi ve kati bir mütâlaa yürütmek kabil değildir. Ancak, bu ilmî nokta-i nazara azami derecede riayet ve elde mevcûd vesikalar nispetinde mukâyeseler icrâsına himmet edilmek şartıyla, "**Osmânî Minyatürçülüğü**" hakkında vücûda gelecek bir eser, ilim âlemi için büyük bir kazanç olacaktır kanâatindeyim.

Köprülü-zâde Mehmet Fuâd

Dârü'l- Fünûn Türk Edebiyatı Müderrisi

(İKDÂM, 27 Teşrin-i Evvel 1921, s.2, st. 1-2)

2.2. OSMANLILARDA NAKIŞ TARİHİNE DÂİR 2

Murâd-ı Sani devrinde nakkâşlar : Şâir "Safi"⁴⁰ - Hayatı ve şiirleri - Acaba Bursalı Ali'nin şakirdi değil midir? - Bursa Mekteb-i Nakış - Süleymân-ı Kanuni devri nakkâşları - Nakkâş Ali Bey, Mânîsalı şâir "Camii"- Süleymân-ı Kanuni'nin nakkâş başısı: Tebrîzli "Şâh Kulu

³⁵ simind : rengi sarı olan at

³⁶ ta'mikat: araştırma

³⁷ tenvîr : aydınlatma

³⁸ telfik etmek : toplayıp birleştirmek

³⁹ itmâm : tamamlama, eksikliğini giderme

⁴⁰ Safi : Hz. Âdem'in lâkabı

Penâhî” – Ehemmiyeti ve te’sîrâtı - Âşık Çelebi⁴¹’nin şehâdeti - “Sürüc-i minkaşa” tabirine ait bir ihtar.

Edebî menba’ların bize bildirdiği en eski nakkâşlardan biri “Sultân Murâd-ı Sâni⁴²” devrinde şöret kazanan Bursalı şâir “Safi”dir. Fikir ve sanat meşâlelerine daima büyük bir alaka gösterdiği cihetle zamanında büyük bir inkişâf-ı edebî ve fikrî hasıl olan “Sultân Murâd”, sarayındaki şâirlerle beraber “Safi”ye de teveccüh gösteriyordu. Lâkin şâirlikle beraber nakkâşlığı da Şâhsında cem eden “Safi”ye karşı diğer şâirler büyük bir husûmet besliyorlardı. Binâenaleyh “küfür söyledi” diye ona iftirâ etdiler ve hapse attırdılar. Epeyce bir zaman hapiste kalan “Safi”, Kadı-münkere “Molla Veliyyü’-d-dîn” ki meşhûr şâir Bursalı Ahmet Paşa’nın babasıdır. Bir kaside gönderdi:

Kâr bahtım kim perîşandır bu gün
 Rahmetinden nola ger bulsa nizâm
 Mâh-ı ayş⁴³’ımdan kaçan kati ola mîg⁴⁴
 Sarıg bahtımdan nice dûr⁴⁵ ola dâm⁴⁶
 Büktü serv u kaddimi belden belâ
 Tuttu mâh-ı devletim gamdan gumûm⁴⁷
 Her ne bed fiil eyledimse akibet
 Aldı benden tali’ bed intikâm
 Gâh ateş-veş⁴⁸ yerim bisyâr⁴⁹ çöp
 Gâh habs oldu bana cây u makâm

Bunun üzerine “Molla Veliyyü’-d-dîn” meseleyi tahkik etdi ve bu küfür isnâdının eser-i hased olduğunu anlayarak şâiri hapisten kurtardı. “Sehî Bey⁵⁰” nahîf ve nâzik bir mizâca sahip olan “Safi”nin zindan meşakkatlerine dayanamayarak kurtulduktan pek az bir zaman sonra vefat ettiğini ve Edirne’de medfûn olduğunu söylüyor ve şâirliği hakkında: “Kasâidi latîf ve dil-bezir⁵¹ ve gazeliyyâtı hoş ayende⁵² bi-nazîr⁵³ ve dîvânı meşhûr ve ebyâtı⁵⁴

⁴¹ Âşık Çelebi : (1520 – 1572) Tanınmış Türk şairi ve nesir yazarı olup, yazmış olduğu şuarâ tezkiresi ile büyük bir şöret kazanmıştır.

⁴² Sultân II. Murâd (Sultânlığı iki dönemdir:1421-1443, 1444-1451)

⁴³ ayş : yaşama

⁴⁴ mîg :sis,kara bulut

⁴⁵ dûr : uzak

⁴⁶ dâm : tuzak

⁴⁷ gumûm : dertler, kederler, kaygılar,tasalar

⁴⁸ veş : gibi

⁴⁹ bisyâr : çok

⁵⁰ Sehî Bey (? -1548) : Türk şairi ve tezkire müellifi.

⁵¹ dil-bezir: gönül okşayan

⁵² ayende: gelici, gelen

⁵³ bi-nazîr: benzersiz

⁵⁴ ebyât : beyitler halinde yazılan şiirler

ahali arasında mezkûrdur⁵⁵." mütalâasını yürütdükten sonra şu iki beytini naklediyor:

Vâdesine ol cefâkârın nice aldanmayayım

Kim yemîniyle zemîn û âsümân titretir

Gönlünü cânâ cefâdan âh kim hiç döndürmedin

Yaşım anın gibi seyl oldu ki mermer depredir

"**Latîfî**" Bursalı olduğunu ve "Sultân Mehmed⁵⁶" mâdihlerinden⁵⁷ bulunduğunu söyledikten sonra : "...amma nakş-bend⁵⁸-i iş'âr⁵⁹ ve ressam-ı nazm-ı ab-dâr⁶⁰ değil idi, eş'arı nukûş-ı hayalâtdan sâf ve sade ve renk fegânenen⁶¹ beyâz ve güşâdedir⁶². Bu matla⁶³ anındır:

"Sünbülден her seher bâda nişân ısmarlarım

Bilirim âhir bu sevdâlarda can ısmarlarım"

ifâdesiyle, kıymet-i şâirânesi hakkında tenkîdkâr bir mütâlâada bulunuyor.

* * *

"Şâir ve nakkâş ve ayyaş ve kalâs⁶⁴ bir adam olan ve dîvân tertib ettiği anlaşılan "Saffi'nin nakkâşlığı hususunda gerek "Sehi" gerek "Latîfî"⁶⁵ müttefikân takdirinde bulunuyorlar. Sehi⁶⁶: "Üstad nakkâş idi. Resm edip nakş ettikte Erjeng⁶⁷ anın nakşına hayrân ve Mâni⁶⁸-i cebîn⁶⁹ tasvirinde ser-gerdân⁷⁰ olurdu" tarzında medhkârâne⁷¹ davrandığı gibi "Latîfî" de: "San'at-ı

⁵⁵ mezkûrdur söylenmektedir

⁵⁶ Sultân Mehmed: Sultan II. Mehmet (1443-1444,1451-1481)

⁵⁷ mâdih : öven, metheden

⁵⁸ nakş-bend : kumaşların nakışlarını bağlayıp ipek tellerle tezgâha hazırlayan kimse, süslemeli dokuma sanatkârı, nakkâş, ressam

⁵⁹ iş'âr : yazmak, yazı ile bildirmek

⁶⁰ ab-dâr : hoş, güzel

⁶¹ fegâne : düşük

⁶² güşâde : açılmış, açık, ferah, şen

⁶³ matla' : kaside veya gazelin kafiyeli olan ilk beyti

⁶⁴ kalâs : harabatı, baldırı çıplak

⁶⁵ Latîfî : Abdüllâtif Çelebi (1491-1582), XVI. asırda yaşamış Türk tezkireci [Tezkiresini 974'te (1566 / 1567) bitirmiştir], edip ve şâiri.

⁶⁶ Sehi Bey: (? - 1548) Türk şâiri ve tezkire müellifi. Fatih Sultan Mehmet zamanında doğmuştur. Edimelidir. Heştı Bihîşt adıyla kaleme aldığı şâirler tezkiresi, kendisine Osmanlı edebiyatı sahasında bu türde ilk eseri yazmış müellif sayılması payesini kazandırmıştır.(Bkz İslâm Ansiklopedisi, 1997, 316-320)

⁶⁷ Erjeng : İran hurâfelerine göre meşhûr ressam "Mâni'nin yaptığı resimleri ihtivâ eden mecmûa

⁶⁸ Mâni : Meşhûr Çinli ressamın adıdır. Behrâm Şâpur zamanında İran'a gelip Zerdüşti ve İsa dinleri karışımı olan bâtil mezhebini neşre başlamış olduğundan idâm olunmuştur. "Erteng" ve "Erjeng" adlı eserleri meşhûrdur

⁶⁹ cebîn: korkak

⁷⁰ ser-gerdân : şaşkın, perişan

⁷¹ medhkârâne: öğretici

nakışda mânend-i Mânî ve Erjeng-i kâf idi. Her ne tasvir etse suret verir idi, ve her ne kalem-rev⁷² ki tahrir eylese⁷³ kuşlar kondurur idi.” İfadesiyle Sehî'nin takdîratına iştirâk ediyor. Lamiî'nin büyük babası Bursa'lı Ali'nin, Maverâ-ün-nehir'de nakkâşlık öğrendikten sonra Bursa'ya geldiği ve “Safi”nin yine o sıralarda Bursa'da yetiştiğini düşünürsek, “Safi”yi Nakkâş Ali'nin şâkirdlerinden⁷⁴ addetmemek için hiç bir sebep bulamayız. Anlaşıyor ki “Ali” ile Osmânlı nakkâşlığında bir “Bursa Mektebi” başlamış ve Timûrîler⁷⁵ devri nakkâşlığının secâyâ-yı esâsiyesini⁷⁶ Garp Türkleri arasına nakletmiş olan bu mektep “Safi” gibi muakkible⁷⁷ devâm etmiştir. Maa't-teessüf ne “Ali”nin ne de “Safi”nin nakışlarından numunelere malik olmadığımız cihetle, bu mütalâatımızı te'yîd ve daha fazla izâh edebilecek vesâikden mahrûmuz. Yalnız “Lâtîfî”nin “Safi” hakkındaki ifadesi onun eserlerinin Timûrîler devri nakkâşlığı te'siri altında kaldığını az çok ima etmektedir. Mevcûdiyeti vesâik-i târihiyye delâletiyle katî surette sâbit olan bu “**Bursa Mektebi**”nin her hâlde başka muakkibler ve şâkirdler daha yetiştirdiği muhakkak ise de, “Safi”nin ancak şâirliği itibariyle tezkirelerde mezkûr olması, şâirlikle ma'rûf olmayan sâir nakkâşların unutulduğuna katî bir delildir.

* * *

Edebî menba'lar bize “Şâir Fevri”nin efendisi “**Nakkâş Ali Bey**”den başka “**Süleymân -ı Kanûnî**”⁷⁸ devrinde şöhrat kazanan bâzî nakkâşları da tanıtıyor. Bunlardan birisi o devirde irtihal⁷⁹ eden Mânîsalı “**Camîî**”dir. İlm-i hutûtta⁸⁰ Yakut⁸¹-ı sâni ve fenn-i nakışda mânend-i Mânî olan bu şâirin “Dâmen ü Azrâ” mesnevisi de vardır :

Hastadır gönlüm gül-i ruhsârın eyler arzu
Teşnedir lâl-i şeker-i küffârın eyler ârzû
Hicrân oduna duta duta dil kebâb olur
Göz yaşı katre katre çekîde şarâb olur

gibi parçaları tezkirelerde ve bâzî eski mecmualarda mezkûrdur. Mamâfih bütün bu devir nakkâşları arasında, bilhassa “**Tebrizli Penâhî**” nazar-ı dikkati celbe şâyândır:

⁷² kalem-rev : kalem yürütmek, hükümdarın hükmünü yürüttüğü yer

⁷³ tahrir eylese: yazsa.resmini yapsa

⁷⁴ şâkird: öğrenci

⁷⁵ Timurlu Dönemi : İran XIV. yüzyıl sonlarında Timur tarafından istila edilerek Tebriz, Şîrâz, Bağdat gibi İrân'ın ünlü sanat merkezleri alınmış ve Timur'un hükümdarlığı zamanında Semerkand önemli bir sanat merkezi olmuştur. Timur'un ölümünden sonra (1405) başkent olan Herât ve önemli bir eyalet merkezi olan Şîrâz'da, Timurlu sultanların himâyesinde minyatür sanatı büyük bir gelişme göstermiştir. (Çağman- Tanındı , 1979, 18)

⁷⁶ secâyâ-yı esâsi: aslı karakteri

⁷⁷ muakkib : takip eden

⁷⁸ Süleymân-ı Kanûnî (1520 - 1566)

⁷⁹ irtihal : ölme, göçme

⁸⁰ hutût : yazılar

⁸¹ Hattât Amasyalı Yâkut-al Musta'simî

"**Nakkâş Şâh Kulu**" (Bkz. Tanındı, 1996, 31) nâmıyla ma'rûf olan ve şiirlerinde "Penâhî" mahlas eden bu büyük san'atkâr, **Bâyezîd-i Sâni**⁸² zamanında Tebrîz'den Amasya'ya gelerek **Şehzâde Sultân Ahmet**'e intisâb etmiş ve Süleymân-ı Kanûnî zamanında "**Nakkâş Başî**" tâyin etmek sûretiyle mazhar-ı takdîr ve tevkîr⁸³ olmuştur. "Âşık Çelebi" bunun hakkında o kadar takdîrât sarf ediyor ki, onuncu asırda Osmânî Türkleri arasında "Şâh Kulu"nun ne kadar şöret kazandığını ve nakışlarının mevzûunu anlatmak için o satırları aynen naklediyoruz:⁸⁴

"Nakkâşlıkta sâni-i Mânî ve zemin-i Rûm'da Mânî-i zamânî idi. Belki Mânî bunun bende-i fermânî idi. Heft-i asl-ı nakş yazsa gayret heşt-behişt olur. Güzârda⁸⁵ resm ettiği nilüferinin şükâfından Erjeng cebini ve üstâd-ı frengi hayâdan gark-bârân-ı ark olup tarh ettiği baharı reşk⁸⁶-i vird-i behişt olur ve yazdığı berk-i bahar ile mevsim-i şitâda fasıl ürd-i Behişt⁸⁷ olur. Çarh-ı perrâncam⁸⁸ iğnelenmiş evrakından numune, âsmân-ı nilgün⁸⁹ kâse-i lâciverdinden ber-günedir.⁹⁰ Devâtî⁹¹ zulmanî⁹² midâdî⁹³ âb-ı hayâtür ki yazdığı⁹⁴ mâhî⁹⁵ tâze can bulup deryaya dek can atardı. Ve yahut halka-i engüştün⁹⁶ şebike⁹⁷ -i mahî sanıp can kurtarmak için derya-yı Ummâna dek kaçardı. İzâr⁹⁸ yazsa dahi alından sürhî⁹⁹ renk olurdu. Zülf-i nigâr yazsa benefşe boynun eğip kalırdı. Musavvirlikte Behzâd ona göre

⁸² Bâyezîd-i Sâni: Sultan II. Bâyezîd (1481- 1512)

⁸³ tevkîr : ululama

⁸⁴ Nakkâş Şâh Kulu'nun sanatındaki üstünlüğü şu şekilde övülmektedir: "**Nakkâşlıkta ikinci Mânî⁸⁴, zemin-i Rum'da zamanın Mânî'sidir.** Öyle ki Mânî bunun fermanlı kölesi idi. Yedi türlü nakış yazsa, sekiz cenneti kıskandırdı. Eğer nilüfer nakşetse, Erjenk ve üstâd-ı frengi utancından terlere gark olur. Bahar çiçeği tarh etse, kış mevsiminde bahar olur. Bu yıldızlarla dolu gök, onun iğnelenmiş kağıtlarından numunedir. Bu mavi renkli gök, onun lacivert renkli hokkasından bir çeşittir. Divitinin mürekkebinin siyahlığı, ab-ı hayâtür, yazdığı balık, yeniden can bulup, deryaya can atar veya onun parmağının halkasını balık ağı sanıp, canını kurtarmak için Umman denizine kadar kaçardı. Yanak yazsa, onun alından kırmızı renk alır. Sevgilinin zülfünü yazsa, menekşe boynunu eğerdi. **Musavvirlikte Behzad onun gibi tasvir yapamazdı.** Güzelin ağzını resmetse, sırrına kimsenin aklı ermezdi. Bulut yazsa, dünyayı yağmur kaplardı. Deniz yazsa, dalgalar çoşardı. Serviye zaten kuşlar kondururdu. İrmak yazsa, değirmenler döndürürdü. Sözü'n kısıtı, nakış ülkesinin hükümdarıydı. Kalemî, sanatından, demir pergelin pazısı gibi kuvvetliydi. (Mahir, 1986, 116)

⁸⁵ güzâr : geçme, geçiş

⁸⁶ reşk : kıskanma

⁸⁷ ürd-i Behişt : "Cennet gibi, cennete benzer" : Nisan

⁸⁸ perrâncam : uçan, uçucu

⁸⁹ nilgün : mavi gök

⁹⁰ ber-günedir : tarzındadır

⁹¹ devât : kalem ve mürekkep koymak için kap

⁹² zulmanî : karanlık

⁹³ midâdî : mürekkebi

⁹⁴ yazdığı : çizdiği

⁹⁵ mâhî : balık

⁹⁶ engüştün : parmaktaki yüzüğü

⁹⁷ şebike : hasırdan başlık

⁹⁸ izâr : yanak

⁹⁹ sürh : kırmızı, kırmızı mürekkep

tasvîre sûret vermezdi. Dehân¹⁰⁰ -ı dilber resm etse hod sırrına kimsenin fehmi ermezdi. Ebr yazsa âlem bârân olurdu. Deryâ yazsa emvâc¹⁰¹ huruşân¹⁰² olurdu. Serve hód kuşlar kondururdu. Cûybâr tahrîr eylese değirmenler döndürürdü.

Ve bi'l-cümle kişver¹⁰³-i nakş-ı kalem-revi¹⁰⁴ idi. Hâmesi¹⁰⁵ san'atdan bâzu-yı per-gâr¹⁰⁶-ı ahenîn¹⁰⁷ gibi kavî idi... Aşık Çelebi bunu müteakib uzunca bir manzûme ile yine Şâh Kulu'nun nakışlarındaki san'attan meftûnâne bahs ediyor; ve şâir olduğunu da ilave ederek şu beyti zikr eyliyor:

Sînemdeki cerâhatı ey eşk¹⁰⁸ tâze tut

Gül gibi sakla bir güzelin yadigârıdır

İşte bu îzâhât Şâh Kulu Penâhî'nin, onuncu asırda yetişen en büyük Osmânlı nakkâş olduğu ve büyük bir ihtimâlle Safevîler¹⁰⁹ devrinin nakkâşlıktaki hususiyetlerini Azeri Türkleri arasından garb Türklerine nakl ettiğini gösterebilir. (Bkz. Mahir, 1987, 170-173)

Köprülü-zâde Mehmed Fuâd

Dârü'l-Fünûn Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi

(İKDÂM, 3 Teşrîn-i Sâni 1921, st. 1-2, s. 2.)

Hâmiş¹¹⁰:

Geçen haftaki makalemde “sürûc-ı minkaşa”dan bahsetmişdim. Aziz ve fâzıl bir arkadaşıım bunun “Minkaş eğerler” manasına geldiğini ve eskiden tahta eğer üzerine bir çok nakışlar işlendiğini ve Anadolu’da bu âdetin halâ devâm etmekte olduğunu söyledi. “Sürûc-ı minkaşa”nın bu manası benim için meçhûl değildi ; ancak büyük bir nakkâşın başlıca hususiyeti olarak nakışlı eğerler ihdâs etmesini garip gördüğüm gibi, tahta eğerler üzerine nakışlar yapıldığı âdetinden de haberim yokdu. Binaenaleyh bunu başka surette tevîl etmek¹¹¹ istemişdim. Fakat madem ki nakışlı eğerler istimâlî¹¹² memleketimizde eskiden beri şâyi’dir¹¹³, bu tabir için artık başka bir tarz-ı

¹⁰⁰ dehan : ağız

¹⁰¹ emvâc : dalgalar

¹⁰² huruşân : coşmak

¹⁰³ kişver : memleket, ülke

¹⁰⁴ kalem-revi : hükümünü yürüttüğü yer, ülke

¹⁰⁵ hâmesi : kalemi

¹⁰⁶ per-gâr : pergel

¹⁰⁷ ahenîn : demir

¹⁰⁸ eşk : gözyaşı

¹⁰⁹ Safevîler : İran’da başlangıçta bir tarikat temsilcisi iken, sonradan kuvvetli siyasi birlik

kurmuş olan hanedandır. (1334- 1737)Kuzey Batı İran’da yerleşmiş olan Safevîler, Şâh

İsmail’in idaresinde Akkoyunlu Türkmenlerini yenerek Tebriz’i aldılar ve Safevî

İmparatorluğunun temellerini attılar (1502).Bir kaç yıl süren mücadeleden sonra Şîrâz (1503),

daha sonra Horasan ve Herât’ı aldılar (1510) (Çağman- Tanındı, 1979, 42)

¹¹⁰ hâmiş : alta ilave edilen yazı

¹¹¹ tevîl etmek :söze ayrı mana vermeğe çalışma

¹¹² istimâl : kullanma

¹¹³ şâyi’ : duyulmuş, herkesçe bilinmiş. yaygın

tevil aramağa hâcet kalmıyor. Bu ihtârından dolayı azîz arkadaşşıma alenen beyân-ı teşekkür ederim. M. F.

2.3. OSMANLILARDA NAKIŞ TÂRİHİNE DÂİR -3 -

Onuncu asırda Osmânlı nakkâşlığı - "Şâh Kulu"nun te'sîrâtı - "Nakşî" ve şiirleri - "Nakşî" üzerinde "Şâh Kulu"nun te'sîrâtı - "Nigârî" mahlaslı Haydar Reis - Hayatı ve şiirleri hakkında ma'lûmât - Nakkâşlıktaki şöhreti - "Sâ'i-i nakkâş - Şiirleri ve nakışları - "Şâh Kulu"nun bunun üzerinde de te'sîri var mıdır? - Onuncu asır Osmânlı Nakkâşlığına umûmî bir nazar.

Nakkâş "Şâh Kulu"nun te'sîriyle onuncu asırda birtakım mühim nakkâşlar daha yetişmiştir ki, edebî menba'lar bize bunlardan "Nakşî", "Sâ'i", "Nigârî" gibi nakıştan başka şiir ile de şöhret kazanan bazı mühim Şâhsiyetler hakkında kıymetli ma'lûmât vermektedir.

"Nakşî" (Bkz, Tanındı, 1996, 55-57) mahlaslı "Ahmed" İstanbul'lu ve Ahırkapı mahallesindedir. "Âşık Çelebi" mu'tad olan tantanalı ve mübalağalı ifadesiyle bunun büyük bir nakkâş ve mâhir bir müneccim olduğunu söylüyor. Hicivleriyle ma'rûf bir şâir olan "Nakşî" o esnâda Süleymâniye Cami'inde muvakkitlik yapıyordu.

Gönüller mürği¹¹⁴ konmadan eğilmiş

Nihâl¹¹⁵-i tâzedir ol iki ebrû¹¹⁶

Doyar mı hançerine hasta gönlüm

Kişi suyu çok içer olsa sabru

Almadan gönlümü bakmaz ana ol

Gönüller avladı dilber gönüllü

Gibi birkaç şiirini nakleden Âşık Çelebi, "Nakkâş Şâh Kulu" ile aralarında geçen bir vak'ayı hikâye ediyor: "Nakşî", "Şâh Kulu"ndan bir nakış istemiş; o da nasılsa ihmâl etmiş. Aradan biraz müddet geçtikten sonra, ricâsının hâlâ is'âf¹¹⁷ edilmediğini gören "Nakşî" üstâda bir kaside vermiş:

Alma gözüm yaşını sakın nakş-ı hüsnünü

Su dokununca olmaz iken pâ-y-dâr nakş

Her biri kepkın¹¹⁸ izidir hak-rîz¹¹⁹ eden

¹¹⁴ mürğ : kuş

¹¹⁵ nihâl : taze. düzgün fıdan, sürgün

¹¹⁶ ebrû : kaş

¹¹⁷ is'âf : isteğini yerine getirme

¹¹⁸ kepkın : keklik

Olsa aceb mi yürüdügün reh-güzâr nakş
 Gönlümü eylemeye Ali aşkma beyim
 Gel bâri eyle sîneme bir zülfigâr nakş
 İletir suya susuz götürür Mânî'yi revân
 Dest¹²⁰-i letâfetinde olan âb-dâr¹²¹ nakş

Beyitlerini muhtevî olan bu kasîdeyi “**Şâh Kulu**” pek beğenmiş ; ve “kılıcınla aldın” diye istediği nakşı derhal vermiş. Bu küçük fıkra “Şâh Kulu”nun o asır nakkâşları tarafından büyük bir üstâd tanındığını gösteriyor. “**Nakşî**” gibi ma’rûf ve muktedir bir nakkâşın bu takdîrâtı, bu hususda mühim bir delildir. “Hasan Çelebi” de Aşık Çelebi’yle hem fikir olan, “Nakşî” hakkında çok medîha-kârâne bir lisan kullanıyor: “mukaddemâ nakkâşlıkta Mânî-i Sâni ve Sâni-i Mânî olup zamanında engüşt-hâ’i¹²²-i halk-ı cihân ve nakş-bend¹²³ hayâl ettiği tasvir ve nakşının hayran ve aşüfte hâli olub aklâm¹²⁴-ı bediü’l-irtisâmından¹²⁵ zâhir ve peydâ olan nukûş pür-zîb ü bahâ, reşk¹²⁶ ü jeng¹²⁷-i nakkâşan-ı Çin ve Hatâ¹²⁸ idi. Hâme-i çehre-güşâsında¹²⁹

cân sûret-gerân¹³⁰-ı Çin hayrân ve tab¹³¹-ı reng-amîzinden¹³² dil-i nakş-ı perdâzân¹³³-ı Hatâ suret-i bi-cân idi.

* * *

Onuncu asırda büyük şöret kazanan nakkâşlardan biri de, şiiirlerinde “**Nigârî**”¹³⁴ mahlas etmek suretiyle nakşa olan intisâbını gösteren Galatalı “**Nakkâş Haydar Reîs**”dir. (Bkz.,Tanındı, 1996, 29-30)

Aşık Çelebi’nin verdiği ma’lûmâta göre “Şatraç-bâz Arab’ın oğlu olub” gemicilikde heves etmiş ve beylik gemilerde senelerce reislik vazifesi görmüştür. “Şemsi Paşa” ile Şam’a ve oradan hacca giderek “Kütahya”da iltifât-ı pâdşâhiye nâil olmuştu. Birçok deniz muharebelerinde bulunarak onların tafsîlatına dâir manzumeler yazmış ve bilhassa “Sinan Paşa” ile berâber geçirdiği mâcerâları ayrıca kitab şeklinde tertip etti. Gâyet zarîf ve âkil olduğu gibi, mühim bir servete de mâlik bulunduğundan evvelâ Tophane

¹¹⁹ hak-rîz : döken, akıtan, saçan

¹²⁰ dest : el

¹²¹ âb-dâr : su yeri

¹²² engüşt-hâ’i : parmakla göstermek

¹²³ nakş-bend : nakkâş, ressam, süslemeli dokuma sanatkârı

¹²⁴ aklam : yazı aletleri

¹²⁵ irtisâm :resmî çıkma, resm olma

¹²⁶ reşk: kıskanma

¹²⁷ jeng :kir, pas

¹²⁸ Hatâ : kuzey Çin

¹²⁹ güşâ : açan, açıcı

¹³⁰ suret-gerân : ressam, resim yapanlar

¹³¹ tab’ : tabîat, huy, yaratılış; mühür

¹³² reng-amîz: renk renk, türlü renkli

¹³³ perdâzân : düzenleyen

¹³⁴ nigâr : resim, put

tarafında bulunan evi; sonra "Eyüp" civarındaki bahçesi, o devir zürafâ¹³⁵ ve şuarâsının bir içtimagâhı hükmünde idi. Hattâ bir nevrûz ziyâretinde misâfirlerine ikram ettiği macûnun, yanlışlıkla bâzılarının vefâtına sebebiyet verdiği ve bunun esbâbı **Şakâyık Zeyli**'nde ve **Âşık Çelebi Tezkiresi**'nde mufassalan yazılmıştır. "**Hasan Çelebi**'nin¹³⁶ rivâyâtına göre vefâtı 980 (1572) hududundadır. **Sultân Selim-i Evvel**¹³⁷, in resmini yapmakta pek mâhîr olan bu mârûf nakkâş hakkında gerek Âşık Çelebi, gerek Hasan Çelebi fevkalâde takdîr-kâr davranıyorlar, zamânına nazaran bunun da "Nakış" gibi "Şâh Kulu"nun te'sîrâtı altında kaldığı büyük bir ihtimâlle iddia olunabilir. Osmânî nakkâşlığının onuncu asırda vücûda getirdiği eserler tedkîk edilecek olursa, bu hususda daha sarîh bir fikir edinileceği tabiidir.

* * *

Edebî menba'ların bize onuncu asırda "Nakış" ve "Nigârî"den sonra şöhet kazandığını bildirdikleri Osmânî Nakkâşlarından biri de "**Sâî**"dir. Nesih ve ta'lik yazmakda ve inşâcılıkda büyük bir şöhet kazanan "**Abd-ül-Kerîm-i Sâî**"den ayrı olan "**Sâî-i Nakkâş**" İstanbullu olub ismi "**Mustafa**"dır. "**Riyâzî**"¹³⁸ tezkeresinde "mîrî"¹³⁹ nakkâşlardan olup üstâdâne eş'ârı ve müstâ'iddâne¹⁴⁰ güftârı¹⁴¹ bulunduğu ve "1004"te vefat ederek "**Hâşimî-i Bursavî**"nin "**Gitti Sâ'î reh-i fenâya bugün**" mısra'ını vefâtına târîh düşürdüğü musarrahtır.¹⁴²

"Ne dem kim bağda aks-i gül-i beyzâ düşer cûya
Koyub pirâhen¹⁴³ taşra girer bir sîmin suya
Görünen andelibâ¹⁴⁴ goncanın tomarıdır sana
Gülü bir donluk al atlasla çekmiş hâr¹⁴⁵ pehlûya¹⁴⁶
Değil aks-i dürr-i hânân¹⁴⁷ cûyda efşân yed-i kudret
Nazîre kesdi sîm-i evrâka her bir nahl¹⁴⁸ dil-cûya¹⁴⁹

¹³⁵ zurafâ : zarîf kimseler

¹³⁶ Kınalı-zâde Hasan Çelebi (1546-1604) : Tezkiretü'ş-Şuarâ adlı eseri Kınalı-zâde Tezkiresi veya Hasan Çelebi Tezkiresi diye isimlendirilir. 1586'da tamamlanmıştır. 576 şairin biyografisi vardır.

¹³⁷ Sultân Selim-i Evvel : (Yavuz) Sultan I. Selim (1512 - 1520)

¹³⁸ Riyâzî Mehmed Efendi (1572-1644) : 17. asrın ilk mühim tezkiresi Riyâzî'ş - Şuarâ isimli, seçilmiş şairler kitabının sahibidir. 1609'da tamamladığı eseri Sultan I. Ahmed'e sunulmuştur. Küçük ve muhtasar bir tezkiredir. Türk şair ve ediplerindedir.

¹³⁹ mîrî : devlet hazinesine ait, beylik, devlet hizmetinde

¹⁴⁰ müstâ'iddâne : istidatlı olana yakışırçasına

¹⁴¹ güftârı : sözü

¹⁴² musarrah : belirtilmiş, açık söylenmiş

¹⁴³ pirâhen : gömlek

¹⁴⁴ andelib : bülbül

¹⁴⁵ hâr : diken

¹⁴⁶ pehlû : vücudun iki yanından biri, yan

¹⁴⁷ hânân : hükümdarlar

¹⁴⁸ nahl : arı, bal arısı

gibi güzel şiirleri bulunan “Sâ’î”nin muâsırlarıyla mutâyebe¹⁵⁰ tarzında bâzı âsârı da vardır. “**Hasan Çelebi**” tezkiresini yazdığı sırada henüz genç olan bu nakkâşın maharet ve sanatından kemâl-i takdîr ile bahs ediyor. Her halde onuncu asrın son senelerinde epeyce şöhret kazandığı bütün tarihi menba’lardan istidlal olunabilir. Pek muhtemeldir ki bu da “Nâkşî” ve “Nigârî” gibi “Şâh Kulu” pey-revlerinden¹⁵¹ olsun. İleride icrâ edilecek tedkîkat ile nakışlardan bâzı numûnelere dest-res¹⁵² olunabilirse, derece-i sanatı hakkında daha doğru bir mütalâa yürütülebilir.

* * *

İşte onuncu asırda Osmânlı nakkâşlığı ve Osmânlı nakkâşları hakkında edebi menba’ların verdiği bu ma’lûmât bir taraftan “Menâkıb-ı Hünerverân” daki tafsilât, diğer taraftan bu güne kadar intikal edebilmiş nakış numûneleriyle karşılaştırılacak olursa, bu asrın her hususda olduğu gibi nakış târihinde de bir “**asr-ı inkişâf ve terakkî**” addolunacağı şübhesizdir.

Köprülü-zâde Mehmed Fuâd

Dârü’l Fünûn Türk Edebiyat Tarihi Müderrisi

(İKDÂM; 10 Teşrîn-i Sâni 1921, st. 1-2, s. 2)

2.4. OSMANLILARDA NAKIŞ TÂRİHİNE DÂİR -4

“Ali”nin “Menâkıb-ı Hünerverân”ındaki Rûm musavvirleri usûlü - Fâtih devrinde İtalyan te’siri - Bayâzîd-ı Veli devrinde nakış; Baba Nakkâş, eserleri - Onbirinci asırda nakış ve nakkâşlar – Evliyâ Çelebi’nin verdiği izâhât - İnsan resimleriyle meşgûl nakkâşlar - Bunların mevzû-ı iştigalleri : İslâm ve İran ananeleri - Miskâlî¹⁵³ Solakzâde - Tiryâki Osmân Çelebi - Şâhbâz¹⁵⁴ Pehlivân Ali

Edebî, tarihî menba’ların onuncu asır nakkâşları hakkında verdiği ma’lûmâta ilâve olarak, “Ali”nin; yine o devre kadar gelen Osmânlı nakkâşları hakkındaki ifadesini zikr edelim ki, bu husustaki bütün ma’lûmât bir araya cem ve telfik edilmiş olsun. “Ali”, “Menâkıb-ı Hünerverân”ının “**Tâife-i Musavvirân-ı Rûmiyân**” kısmında ber-vech-i âti¹⁵⁵ ma’lûmatı veriyordu. Bu ma’lûmât, ilk makalâtımızda verilen izâhâta nisbetle noksan ise de onları bir nokta-i nazardan ikmâl hizmet edebilir :

(Rûmî musavvirlerden Kostantiniye Fâtihî ve guzât¹⁵⁶-ı selâtin-i

Osmâniyyenin celîlü’l-dâmece¹⁵⁷ “Sultân Muhammed Han” aleyhü’r-Fuat

¹⁴⁹ dil-cüya : gönül çeken

¹⁵⁰ mutâyebe : latifeleşme, şakalaşma

¹⁵¹ pey-rev : izinden giden, uyan

¹⁵² dest-res : el erme. elde etme

¹⁵³ miskâl : bir buçuk dirhemlik eski bir ölçü; kıymetli taşlar.

¹⁵⁴ şâhbâz : yiğit, şanlı, gösterişli adam.

¹⁵⁵ ber-vech-i âti : aşağıda olduğu gibi

¹⁵⁶ guzât : gaziler

rahmetü'r-rıdvân-ı harem-i cennet mekânında¹⁵⁸ hâsıl olmuş musavvir "**Sinan Beyin**"(Bkz., Tanındı, 1996,12) Venedik'de neşv ü nema¹⁵⁹ bulmuş ve vâdisinde ser-bülend-i nakkâşan olmuş "**Mastori Pavli**" (Bkz., Tanındı, 1996,12) nâm efrencin¹⁶⁰ şakirdidir. Ve mesfûr¹⁶¹ "**Sinan Beyin**" şakirdi "**Şibli-zâde Ahmed Bey**" dâhi vardır, Bursavîdir, şebîh yazmada¹⁶² nakkâşan-ı Rûm'un bihteridir.¹⁶³ Ve yine birinci **Sultân Selim Han** nevvera'llahû merkadehü bi-envâri'l iymân¹⁶⁴ Rûma¹⁶⁵ getirdiği Haleplilerden "**Tace'd-dîn Girih-bend**" ve şakird-i pür-hüneri "**Nâîf**" nâm nakkâş-ı hünermend ve "**Sultân Süleymân**"-ı cennet mekân evâilinde¹⁶⁶ gelen "**Kubhî Mahmud**" nâm musavvir şöhre-bend¹⁶⁷ ve müzehhiblerin nadir-i asrı "**Üstâd Hasan Mısıri**" ve anın şakirtlerinden musavvirlerin nâzik meşrebi "**Üstâd İbrahim Çelebi**" ve "**Galatalı Mehmed Çelebi**" ve musavvir-i yek-iz'ân¹⁶⁸ "**Üstâd Osmân**" ve girih-bend¹⁶⁹lerin ekserinden pek mezbûr¹⁷⁰ şakirdi "**Mehmet Beyin**" ve tilmiz-i muaccib aynı merkûm¹⁷¹ Osman'ın kaynı "**Ali**" ve şebîh yazanın nâdiri sâbikü'z- zikr "**Kemâl**" şakirdi "**Hasan Kefeli**" ve bunlardan gayri **Sultân Selim Hân İbn-i Süleymân Hân** zamanında tersane riyâset¹⁷² iyle kâm-rân¹⁷³ ve ehîbbânın¹⁷⁴ meclis-i şeriflerine duhülle zî-şân¹⁷⁵ olan nakkâş-ı hünerver "**Reis-i Haydar**" dahî vardır ki **Nakkâş Haydar** demekle ma'rûf ve şebîh yazmakla nakış ve marifeti mevsûf kimse idi.

Bu izâhât bize Fâtih zamânında Osmanlı nakkâşlığının İtalyan tesîrâtı altında kaldığını gösteriyor ki, esâsen dokuzuncu ve bilhassa onuncu asırda İrân san'at-ı nakış üzerinde de aynı te'sîrâtın mevcûdiyyetini bütün erbâb-ı tedkik söyler. "**Jantil Bellini**"¹⁷⁶ nin Fâtih'le olan münâsebâtı (Bkz., Tanındı, 1996,11) da bu nokta-i nazarı az çok te'yîd edebilirler. Fâtih devri şâirlerinin bâzi kasidelerinden - Meselâ **Ahmed Paşa'nın**¹⁷⁷ Yeni Saray Kasîdesi'nde -

¹⁵⁷ dâmece : daimi ve baki olsun

¹⁵⁸ Tanrının bağışlaması ve hoşnutluğu üzerine olsun.

¹⁵⁹ neşv ü nema : büyüyüp yetişme, ortaya çıkma

¹⁶⁰ efrenc : Avrupalılara mahsus

¹⁶¹ mesfûr : yukarıda bahsedilen

¹⁶² şebîh yazmak : insan resmi yapmak

¹⁶³ bihteri : en iyisi

¹⁶⁴ Allah onun yattığı yeri iman nuru ile aydınlatınsın

¹⁶⁵ Rum'a: Anadolu'ya

¹⁶⁶ evâilinde : öncesinde, ilk yıllarında

¹⁶⁷ şöhre-bend : şöhetli

¹⁶⁸ iz'ân : anlayış, kavrayış, aktıl; terbiye, edep

¹⁶⁹ girih-bend : bağcı, düğümcü; uçkur

¹⁷⁰ mezbûr : yazılmış

¹⁷¹ merkûm : adı geçmiş

¹⁷² riyâset : başkanlık, reislik

¹⁷³ kâm-rân : mutlu

¹⁷⁴ ehîbbâ : dostlar, tanıdıklar

¹⁷⁵ zî-şân : şanlı, meşhûr, şöhetli

¹⁷⁶ Jantil : Gentile Bellini

¹⁷⁷ Ahmed Paşa (Bursalı) (? - 1497). Şeyhi ile Necati arasında yetişen Osmanlı şâirlerinin en büyüğü olup, XV. asrın ikinci yarısında büyük şöhet kazanmış ve Türk şiirinin tekâmülünde adeta bir merhale teşkil etmiştir.

nakkâşlığın o devirdeki derece-i taammümü¹⁷⁸ ve hayattaki ehemmiyeti de istidlâl olunmaktadır. Filhakika “nakış” dekoratif bir sanat olarak Anadolu Türkleri arasında, daha Fâtih’den asırlarca evvel inkişâf etmiş, hayatı-medeniyenin levâzımından mimarînin tetimme¹⁷⁹-i zarûriyyesinden addedilmişti.

Onuncu asrı bırakarak on birinci asırda nakşın ve nakkâşlığın ne hal aldığı anlamak istersen bu hususda en şâyân-ı dikkat ma’lûmâtı, “Evliya Çelebi” de buluruz. Eserin kıymet ve ehemmiyeti itibâriyle şark ve garbın kendisiyle hem-asr seyyâhlarına pek çok fâik olan “Evliyâ Çelebi”, her hususda olduğu gibi bu mesele hakkında da pek kıymetli ma’lûmât veriyor. Ancak o ma’lûmâtı nakilden evvel, büyük seyyâhın “**Beyâzıd-ı Sâni**” devri nakkâşlarından birine â’it verdiği îzâhâtı iktibâs edelim ki, şimdiye kadar hiç göze çarpmamış olan bu ma’lûmât sâyesinde nakış târimimizin meçhûl bir sayfası daha tenevvür etsin. “**Evliya Çelebi**”, “**Ahtepoli**”den “**Babaeski**”ye” gelir iken uğradığı kasabalar meyânında bir de “**Baba Nakkâş**” kasabasına uğruyor:

(...Bunu da ubûr edib¹⁸⁰ altı saatte Baba Nakkâş kasabasına geldik. Çatalca kasabası hükmünde Baba Nakkâş Sultân vakfidır. Şehri bir bayır dibine vâki olmuş olup beş yüz aded kiremit örtülü ma’mûr hâneleri vardır. Çiftlikleri ve bir kurşun örtülü câmii, bir medrese, bir hân, bir hamam, elli kadar dükkân var. Bu hayrât hep Beyâzıd Hân’ındır. “**Baba Nakkâş**” Sultân Beyâzıd-ı Veli musâhibi ve Özbekiyyü’l-asl olup ilm-i nakışda güya Mâni ve Behzâd imiş. Hattâ eski saray kapısı üzere o sihr-asâr münakkaş¹⁸¹ saçağı ve sarây-ı cedîdde dîvân-hâne-i Beyâzıd Hân’ın kubbelerini işleyen bu zattır: Nukûş-ı bukalemûn sanat ve hâlini diyâr-ı Rûm’da ilk defa kendileri şâyi¹⁸² etmişdi. Bu kasabadaki türbesinde âsûde-hâl¹⁸³ dir. Hâlâ kasaba da onların mefrûzü¹⁸⁴ - kalem vakıflarıdır. “Evliyâ Çelebi, C. VI. s.152-153”

* * *

On birinci asırda nakkâşların sâir san’atkârlar gibi esnâf teşkilâtına tâbi olduklarını ve pek çoğaldıklarını biliyoruz. “**Evliyâ Çelebi**”, “**Esnâf-ı Nakkâşân-ı Cihân**” serlevhası altında bunların teşkilâtı hakkında ma’lûmât veriyor: “**Bir kârhâne**¹⁸⁵-i ser-nakkâşân” vardır. (Bkz., Tanındı, 1996., 12)

Arslan-hanenin üst tabakaları kat kat kârgir bina hücreleridir ki cemî nakkâşân-ı üstâdân bu kârhânedede sakindirler. Gayri yerlerdeki dükkanları yüz âdeddir. Amma hânelerinde sâkin serây-ı âliler nakkâşları cümle bin neferdir... Bu nakkâşlarda taht-ı revan üzere bâblar ve iskemle ve Fuat

¹⁷⁸ taammüm : umumileşme, yaygınlaşma

¹⁷⁹ temmet : tamam olma

¹⁸⁰ ubûr edib : geçip

¹⁸¹ münakkaş : nakışlı

¹⁸² şâyi : duyulmuş, duyurulmuş, yayılmış

¹⁸³ âsûde-hâl : halî rahat olan

¹⁸⁴ mefrûz : ifraz edilmiş, ayrılmış, bölünmüş

¹⁸⁵ kârhâne : iş yeri

ferrâş¹⁸⁶ hâne nakş edib Şâh Kulu, Veli Can, Ağa Rıza, Murdar Eyllik, Behzâd, Mâni, Frenk Sinor, Cân Şâh nâm üstâdların sihr-i icâz¹⁸⁷-i nakş-ı bukalemûn-ı ibret-nümûnlarıyla dükkânların dört tarafını tezyîn edib ehl-i maârifeye temâşâ etdirerek geççerler”.

On birinci asırda bunlardan başka ayrıca insan resimleriyle iştigâl eden nakkâşlar da vardır ki, “Evliya Çelebi” bunları “Esnâf-ı Nakkâşân-ı Musavvirân” nâmı altında ayrıca zikir ediyor. Bu nakkâşlar arsında şâyi’ bir ananeyi, bunların bilhassa meşgûl oldukları mevzûları ve başlıca üstâdlarını gösteren şu fıkra, bu itibâr ile nakış târihimiz için çok mühimdir:

[Esnâf-ı nakkâşân-ı musavvirân, dükkân 4, nefer 440, pîrleri yokdur. Zira sûret yazmak¹⁸⁸ şeriatımızda memnu’dur¹⁸⁹. Lâkin Hazret-i risâlet-penâh Hayber Kalesi’ni feth edip andan bir esed¹⁹⁰ sûretli sancak ganimet almışdı. Mehâbet¹⁹¹ ve salâbet¹⁹² için ol esed sûretli sancağı aba edib ensâri¹⁹³ alemdâr-ı resû¹⁹⁴ idi, ana vermişdi. Sonra veled mehteri taşıyıp pederi huzurunda kemerine şed bağlayıp bayrakdarların pîri olmuştu. Kabri bayraktar-ı İmam Hüseyin olduğundan meydân-ı Kerbelâ’dadır. Hazret ol sancakdan gayrı sûretde tasvîr yazmağa ruhsat vermemişdir. Amma Rûm nakkâşları zâde-i tâbilerinden olarak şevket ve şöhet-i dîn-i mübîn-i İslâm’a hayrân kalarak hazret-i “Hamza” bâ-safânın “Zer-beyn” ile atlar üzerinde cenk ve cidâl eylediği sûretini ve “Zer-beyn” i kayd-ı bend ederek gâlib geldiğini tasvîr ederler ki gören zî-rûh¹⁹⁵ zanneder. Hazret-i Hamza-i Bâ-safâyı, Sa’d, Hâlid Bin Velid, Ubeydetü’l- Cerrâh,... ve daha bir çok sâhib-kirânları¹⁹⁶ zırh ve miğfer ve cübbe ve cevşene¹⁹⁷ müstagrak oldukları halde tasvîr ederler ki gören ehl-i İslâm “ümme-i Muhammed’den sâhib-kirânlar varmış” diyerek mücâhid-i fî-sebil-illâh olmağa gayretkeş olur. Şehnâme-i Firdevsî’de mestûr olan selef pehlivanlarından “Sâm”, Nerimân¹⁹⁸, Zâl, Gûştâsb,¹⁹⁹ Efrâsyâb²⁰⁰, Bijen, Minû-çihir, Feridûn, Gâve²⁰¹”, gibi arslanları öyle tasvîr ederler ki gören

¹⁸⁶ ferrâş : hizmetçi; döşemeci. Kâbe’yi süpüren

¹⁸⁷ icâz : şaşkırtma, aciz bırakma

¹⁸⁸ sûret yazmak : resim yapmak

¹⁸⁹ memnu’ : yasak

¹⁹⁰ esed : aslan

¹⁹¹ mehâbet : büyük görünme

¹⁹² salâbet : manevi kuvvet

¹⁹³ ensâr : yardımcıları, Medinelî Müslümanlar (ensâri: ensardan, Medinelî Müslümanlardan biri)

¹⁹⁴ Burada kastedilen Hz. Muhammed’in bayraktarı Hz. Ebû Eyyüb el Ensâri’dır. Eyüp semti adını ondan alır. Umeyye oğulları devrinde İstanbul’u kuşatan orduda idi. Sur dışında gömüldü. Aradan 8 yüzyıl geçince Fatih İstanbul’u aldığıında, Akşemseddin’in gömüldüğü yeri buldu. Üzerine türbe ve yakınına cami yapıldı.

¹⁹⁵ zî-rûh : canlı

¹⁹⁶ sâhip-kirân : her zaman başarılı hükümdar

¹⁹⁷ cevşen : örme zırh

¹⁹⁸ Nerimân : Rüstem’in dedesi olan Sam’in babası

¹⁹⁹ Gûştâsb : Fars hükümdarlarından Hystaspes

²⁰⁰ Efrâsyâb : Alp Er Tunga

²⁰¹ Gâve : kahraman demirci

hepsini birbirlerini himâyeye müheyyâ²⁰² duruyorlar zanneder. Bu musavvirlerin ser-çeşmesi²⁰³ "Miskâli Solak-zâde", "Tiryâki Osmân Çelebi" padişâhların serdâr ve vüzerânın Revân ve Bağdât cenklerini yazmada "Veli Cân-ı Evvel" gibi idi ve gayü fûnûnda dahi Cemşid-i Sâni-i asr idi]. Bu yüzlerce nakkâşın kâmilen kıymetli sanatkârlar gibi telakki olunamayacağı tabiidir. Ancak nakkâşın hayat-ı umûmiyedeki ehemmiyeti ve tamîmi dolayısıyla, en aşağı sınıf halk arasında bile nakkâş zevki uyandırdığı cihetle, o ihtiyacı tatmîn için alelâde bir çok nakkâşlar yetişmişti. Evliyâ'nın zikrettiği iki üç üstâda gelince, bunların tahsil ve terbiye görmüş hakîki sanatkârlar olduğu, revîş²⁰⁴ -i ifâdeden pek kolay istidlâl ediliyor. Bunların bazı eserlerine dest-res²⁰⁵ olunursa, sanatlarının mâhiyeti ve kıymet-i san'atkâraneleri hakkında doğru ve sarîh fikirler edinileceği tabiidir.

Köprülü-zâde Mehmed Fuâd

Dârü'l-Fünûn Türk Edebiyatı Müderrisi

(İKDÂM, 17 Teşrin-i Sâni 1921, s.3, sütun 1-2)

2.5. OSMANLILARDA NAKIŞ TÂRİHİNE DÂİR -5

Falcılık ve nakış - Sâir nakkâş sınıfları - Mimarîde nakışın mevkii - "Şâh Kulu'na isnâd edilen bir eser - Miskâli Solak-zade'ye dair - Şehnâmeciler mâhiyetinde müzehhib ve musavvirler - Şâir ve nakkâş "Fenni" - "Fasîhî'nin şiirleri ve nakışları - "Hatîb Efendi'nin "Hat ve Hatâtân"ı - Bir temenni.

"Evliyâ Çelebi"nin verdiği sâir tafsilât, on birinci asırda nakış zevkinin derece-i ta'mim²⁰⁶i ve hayattaki ehemmiyeti hakkında bize çok sarîh fikirler verebilir. Meselâ bu meyânda falcılıkta bile nakışın mevkii olduğunu görebiliyoruz : "Mahmûd Paşa" çarşısında bir dükkanda sakın olup Süleymân-ı Kanunî²⁰⁷ devrini idrak etmiş olan sülehâ²⁰⁸-yı ümmetten "**Hoca Mehmet Çelebi**" geçen makalede zikrettiğimiz İslâm ve Acem pehlivanlarının, peygamberlerin deniz ve kara muhârebelerinin eski üstâdların imzalarıyla hoş ve mükemmel tasvirlerini muhtevî²⁰⁹ defterlere malikdi ;

Fal baktırmak isteyenler mürâcaat edince, defterlerden birini açar ve her ne gelirse – meselâ cenk ü cidâl yahut ayş -ı işret safhaları, Yusuf ü Züleyhâ, Ferhâd ü Şîrin, Varaka ü Gülşâ gibi - ona münasip beyitleri söylerdi. Arada bir bu sûretleri alıp huzûr-ı padişâhiye gitdiği de olurdu. Murâd-ı Fuat

²⁰² müheyyâ : hazır

²⁰³ ser-çeşmesi : piri, başı

²⁰⁴ revîş: tarz, tavır

²⁰⁵ dest-res : elde etmek, isteğine ulaşmak

²⁰⁶ ta'mim : genclik, umumilik, yaygınlık, yaymak

²⁰⁷ Kanunî Sultân Süleyman (1520-1566)

²⁰⁸ sülehâ : salâhiyetli, salih, iyi yarar kimseler (süleha-yı ümmetten: Müslümanların ileri gelenlerinden, evliyasından)

²⁰⁹ muhtevî : içine alan, içinde bulunduran

Rabî²¹⁰'in emriyle tertib edilen esnâf alayında bu da bulunmuşdu. "Evliyâ Çelebi" diyor ki: *Hâlâ İstanbul mukallidleri içinde bâzıları bu tasvir falcısının indiyât²¹¹ gazellerini ve gûna gûn²¹² evzâ²¹³ ve etvârını²¹⁴ takîid ederler ki cidden mudhik²¹⁵ kelâmları olur*".

Bu esnâf alayında ayrıca "kumaş basmacıları, nakkâşan-ı zer-düzân,²¹⁶ nakkâşan-ı yağlıkçıyân gibi bir takım san'atkârlar da bulunmuştu ve bunlardan sonra "nakkâş başı, şeyh, ve nakîb"²¹⁷ ve duacılarıyla birlikte sekiz kat mehter-hane²¹⁸ çalarak geçmişti. Nakkâş Başı'nın yamakları on yedi nev' esnâfa bâliğ²¹⁹ oluyordu.

"Evliya Çelebi"de nakşın hayât-ı umûmiyedeki ehemmiyetine dâir ufak tefek bazı tafsilâta daha rast geliyoruz. Meselâ Sultâniye Bahçesi'nde Murâd-ı Sâlis²²⁰ tarafından yaptırılan Kasr-ı Hümâyûndan bahsederken : "İçindeki nukûş²²¹ ve tasvîr-i hayvânâtın mâhir üstâdlar elinden çıkma, hâriku'l-âde şeyler olduğunu söylüyor. Kezâlik Topçu Kışlası'nın deryâya nâzir büyük kapısını târif ederken ondaki nukûş-ı nefisenin "Şâh Kulu"ya âid olması ihtimâlini söylüyor. "Bir cânibinde bir esed bir ahû şikâr etmiş ve bir tarafında bir zincir ile mukayyet bir esed tasviri vardır ki ibret-nümâdır. Bâzi ressamlar temâşa edip Şâh Kulu resmidir derler". Bunlardan başka "Miskâlî Solak-zade Nakkâş Behzâd"ın Kalekapısı Mevlevihanesi mezarlığında medfûn olduğunu, ve yeniçeri cemâatından olan bu zatın âlim ve fâzıl olup "mûsikâr²²²: mûsikâl²²³" çalmakla ma'rûf olduğu için "mûsikâlî, miskâlî" lâkabını aldığını ve hattâ pîş-rev²²⁴leri olduğunu yine aynı menba'dan öğreniyoruz.

* * *

Eski Osmânî şehnâmecileri hakkında elde mevcûd ma'lûmât-ı târihiyye ve evkaf müzesinde mevcûd hârikulade bir "Baki Dîvânî" nüshasıyla "şecâatnâme, hünernâme" kabîlinden onuncu asır Osmânî minyatürcülüğüne âid bir takım mahsûller, Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği "nakkâşhâne"nin on birinci asırdan evvel de mevcûdiyetini gösteriyor. Meselâ "Şehnâmecî Eflâtûn"un tezhib ve tasvîrlerde mâhir olduğunu vesîka-

²¹⁰ Murâd-ı Rabî : IV. Murat

²¹¹ indiyât : kendi düşüncesi

²¹² gûna gûn : türlü türlü

²¹³ evzâ' : durumlar, vaziyetler, tutumlar

²¹⁴ etvâr : hal ve hareketler, işler, tarzlar

²¹⁵ mudhik : güldüren, güldürücü

²¹⁶ zer-düzân : sırma işleyiciler

²¹⁷ nakîb : şeyhin yardımcısı olan dede

²¹⁸ Mehterlerde her musiki aletinden kaçır tane oluşuna göre adlandırma yapılır.

²¹⁹ bâliğ : toplam, yekûn (bâliğ oluyordu : ulaşıyordu)

²²⁰ Murâd-ı Sâlis : III. Murad

²²¹ nukûş : nakışlar

²²² mûsikâr : dervişlere mahsus saz, düdük, kalem

²²³ mûsikâl : dervişlere mahsus saz, düdük, kalem

²²⁴ pîş-rev: önden giden

i târihiyye delâletiyle bildiğimiz gibi “Sultân Mehmet-i Sâlis”²²⁵ tarafından şehnâmecî “Hasan Hikemî” Efendiye verilen 1010 târihli Nişân-ı Hümâyûn’un sonundaki bir kayıtda, şehnâmeciler mâhiyetinde musavverler ve müzehhiblerin mevcûdiyetini kat’i bir surette teyid etmektedir :

“Şehnâme hizmetinde olan kâtibler ve musavvirler ve müzehhibler Şehnâme-i Hümâyûn’a müteallik olan umûrda²²⁶ müşârûn-ileyhe²²⁷ mürâcaat ve mütâbaat²²⁸ edip muhalifine cevaz göstermeyeler”.

* * *

Şimdiye kadar gözüme ilişen muhtelif menâbi-i târihiyyede Osmânlı nakkâşlığı hakkında bulabildiğim ma’lûmâtın kısm-ı âzamı onuncu ve on birinci asra âiddir. On ikinci asırda vefat eden marûf nakkâşlardan, başlıca, meşhûr şâir “Fennî” ile “Fasîhî” adlı bir yeniçeri ressamını biliyoruz. “Fennî” hakkında İkdâm’ın bir iki ay evvelki nüshalarından birinde müfid bir makale intişâr etmişdi. Mamafih, mühim bir şâir olan “Fennî” hakkında edebî ve târihi menba’larda daha bir çok mühim ma’lûmât vardır ki, onları ileride yine bu sütunlarda nazar-ı tedkîke arz etmek niyetindeyim. Yalnız burada şimdiye kadar nâm u şânı hiç zikredilmemiş olan “Fasîhî” hakkında biraz ma’lûmât verelim:

“Safâî”nin²²⁹ verdiği îzâhâta göre : “Namı Ahmed’dir. İstanbul’dan zuhûr etmiştir. Evâil²³⁰ halinde tahsil-i marifet edip Dergâh-ı Âli yeniçeri zümresinden ve şeş-tarî²³¹ nin zübdesinden²³² ve bedîd²³³-i gûyâ²³⁴ nın güzîdesinden, asrın şuarâsından bir pehlivân-ı namdâr olup tutî-i fesâhat arzu-yı Yusuf-ü ümid-i ikbâl ile seyahat edip, mısır-ı Kahire’ye²³⁵ varıp nice zaman sâkin-i beyti’l hüzn-i inziva olmuşdur. Cümle-i marifetden gayri ressamlıkda bi-nazîr-i rûzgâr²³⁶ olmakla rakkam²³⁷-ı siyah-fâm²³⁸ kalemi sihir-i sazdr. Âsârından esma-i bilâd²³⁹ nâm-ı manzûm telifi ve “Bezm-i Küyûf” nam musavver risâlesi vardır. Tasvîrâtı dahî kendi kalemidir. Safâî’nin bahsettiği bu musavver “Bezm-i Küyûf” risâlesine tesâdüf edilecek olursa, Fasîhî’nin derece-i sîfatı ve on ikinci asır Osmânlı minyatürcülüğünün evsâf-ı umûmiyyesi hakkında az çok bir fikir edinmek kâbil olacaktır. Bu eserin Fuat

²²⁵ Sultan III. Mehmed (1595-1603)

²²⁶ umûrda : işte

²²⁷ müşârûn-ileyha : adı geçen; Tanzimat’tan sonra bahsedilen en yüksek rütbe için bu kelime kullanılmıştır

²²⁸ mütâbaat : tabi olma, uyma, arkasından gitme

²²⁹ Safâî Efendi (?-1725) : Safâî Tezkiresi’ni 1719’da tamamlayarak Sadrazam Damat İbrahim Paşaya sundu. Eserinde 1640’tan başlayarak 82 yıl içinde yetişen şairlerin hayatları işlenmiştir.

²³⁰ Evâil : ilk vakitler, başlangıçlar

²³¹ şeş-tarî : altı telli müzik aleti çalan

²³² zübdesinden : en seçkininden

²³³ bedîd : fasih, açık

²³⁴ gûyâ : söyleyici

²³⁵ mısır-ı Kahire : Kahire beldesine

²³⁶ bi-nazîr-i rûzgâr : zamanının benzeri, eşi olmayanı

²³⁷ rakkam : yazma

²³⁸ siyah-fâm : siyah renkli

²³⁹ bilâd : memleketler, şehirler, kasabalar

taharrîsi²⁴⁰ ve on ikinci asır minyatürlerinden ne gibi bâkıyyeler kalmışsa tahkîki doğrudan doğruya nakış tarihiyle uğraşanlara âid bir meseledir.

"**Habîb Efendi**" cidden uzun bir sa'y²⁴¹ mahsülü olan "**Hat ve Hattâtân**"ında, bir takım Osmânî nakkâşlarının isimlerini sayıyor. Menba' tasrih²⁴² etmediği cihetle o ma'lûmâtı nereden aldığını bilemiyoruz. Yalnız "**Âlî**"nin "**Menâkıb-ı Hünerverân**"ından istifâde ettiği pek kat'i surette anlaşılıyor. "**Âlî**"den başka menba'lara mürâcaat ettiği ise, bu silsile-i makalâtımızda bahsettiğimiz bazı nakkâşların orada zikredilmesiyle sabittir. Maa-mâ-fih burada isimleri geçen bir takım san'atkârların orada hiç ismi mezkûr olmadığı gibi, orada ismi geçip de bizim haklarında hiç bir vesîkaya dest-res olamadığımız nakkâşlar da yok değildir. Pek muhtemel ki Habîb Efendi o tafsilâtı "**Müstakîm-zâde Tezkiresi**"²⁴³ gibi hattâtlara âid mehazlardan²⁴⁴ almış olsun.

"**Gaston Mijon**"un²⁴⁵ İslâm sanatı hakkındaki eseri gibi klasik addedilen kitaplarda Osmânî nakkâşânı hakkında hiç ma'lûmâta tesâdüf edilmediği ve "**Âlî**"nin muhtasar izâhâtından başka ortada istinâd edilebilecek târihi vesîkalar bulunmadığı bir sırada Osmânî nakkâşlığı hakkında ta Selçukîler zamânından on ikinci asra kadar bulup arz ettiğimiz bu silsile-i vesâik nakış tarihiyle uğraşanlar için müfid olur ümidindeyiz. İlk makalemizde arz ve izah ettiğimiz vechile, ale'l-umûm İslâm ve Türk sanâyi-i nefsesiyle doğrudan doğruya mütevaggil²⁴⁶ olanlar, elde mevcûd Osmânî Minyatürleri üzerinde tedkîkat icrâsı sûretiyle nakış tarihimizi az çok tenvîr edebilirler. Bu silsile-i makâlât, edebiyât târihiyle uğraşırken nakış târihi hakkında tesâdüf ettiğimiz müteferrik vesîkaların bir araya toplanmasıyla vücûda geldi. Tarihin diğer şübeleriyle uğraşanlar da bizim gibi nakış hakkında tesâdüf ettikleri vesîkaları ortaya çıkarırlarsa, nakış târihi mütetebbi'lerine²⁴⁷ büyük bir hizmet etmiş olurlar.

Köprülü-zâde Mehmed Fuâd

Dârü'l-Fünûn Türk Edebiyatı Müderrisi

(İKDÂM, 5 Kanûn-ı Evvel 1921, st .1-2, s.2)

²⁴⁰ taharri : araştırma

²⁴¹ sa'y : çalışma, çabalama

²⁴² tasrih : açık açık söyleme, bildirme, belirtme

²⁴³ Müstakîm-zâde Sâdeddin Efendi (1718-1787) :Tuhfetü'l Hattâtîn isimli eseri, Müslüman Türk hattâtların biyografilerini ihtiva eder.

²⁴⁴ mehazlardan : kaynaklardan

²⁴⁵ Gaston Migeon, (1861-1931) Fransız arkeolog ve sanat tarihçisi, Louvre'da önce müdür yardımcılığı, sonra yöneticilik yaptı. Bir Japonya yolculuğu sırasında Uzakdoğu sanatını keşfetti ve bu sanata bağlı yapıtları Louvre Müzesi'ne girmesine ön ayak oldu. *Manuel d'art Musulman* (Müslüman Sanatı) [1970] adlı inceleme kitabı Batılılara yepyeni bir ufuk açtı.(Milliyet, 1992, 8149)

²⁴⁶ mütevaggil : fazlasıyla meşgul olan

²⁴⁷ mütetebbi' : dikkatle araştırma yapan

3. SONUÇ

Fuâd Köprülü'nün bu makalelerini, yazılış amacı, yararlandığı kaynaklar, belirlediği nakkaşlar ve Türk Nakış tarihi ile ilgili tespitleri açısından şöyle değerlendirebiliriz:

3.1. Fuâd Köprülü'nün bu makaleleri niçin yazdığı, kendi ifadesiyle şöyle belirtilmiştir :

3.1.1 “Bu makaleler silsilesi, edebiyat tarihiyle uğraşırken nakış tarihi hakkında tesâdüf ettiğimiz çeşitli vesikaların bir araya toplanmasıyla meydana geldi. Tarihin diğer şubeleriyle uğraşanlar da bizim gibi nakış hakkında tesâdüf ettikleri vesikaları ortaya çıkarırlarsa, nakış tarihi araştırmacılarına büyük bir hizmet etmiş olurlar.” düşüncesidir.

3.1.2. “Çeşitli tarihi kaynaklarda pek nâdir olmakla beraber, nakış tarihini aydınlatacak bir takım önemli ayrıntılı bilgiler mevcuttur ki, şimdiye kadar bunlardan hiç söz edilmemiştir. İşte biz bu makalemizle bunu izleyecek makalelerimizde ufak ve farklı bilgileri bir araya toplamak ve ileride Osmânlıların nakış tarihini yazmağa teşebbüs edeceklere böylece ufak bir yardımda bulunmak istiyoruz.”

3.1.3. “Şimdiye kadar isimleri işitilmemiş bir takım Osmânî ressamı hakkında tarihi kaynaklarda mevcut bilgileri toplayıp birleştireceğim. Bu makalelerde mevcut bilgilerin “Menâkıb-ı Hünerverân”daki sınırlı îzâhâtı tamamlamaya fazlasıyla hizmet edeceğini ümit ediyorum.”

3.1.4. “**Gaston Mijon**'un İslâm sanatı hakkındaki eseri gibi klasik addedilen kitaplarda Osmânî nakkaşları hakkında hiç bilgiye rastlanmadığı ve “Âlî”nin sınırlı îzâhâtından başka ortada dayanılabilecek tarihi vesikalar bulunmadığı bir sırada Osmânî nakkâşlığı hakkında ta Selçuklular zamanından on ikinci asra kadar bulup arz ettiğimiz bu vesikalar nakış tarihiyle uğraşanlar için faydalı olur ümidindeyiz.”

3.2. Fuâd Köprülü'nün bu makalelerde kullandığı kaynaklar, bu gün de araştırmacıların ihmal etmemesi gereken kaynaklardır. Özellikle Şuarâ tezkireleri ihmâl edilmemelidir. Yazarın bu makalelerde atıfta bulunduğu kaynaklar şunlardır :

3.2.1. Osmanlı Kaynakları :

1. Âşık Çelebi Tezkiresi
2. Eflâki'nin Menâkıb-ı Arifin'i
3. Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi
4. Kable'l İslâm Türk Sanatı, *Yeni Mecmua*, C. III, 1918, s. 169-172 (Makale bu künyede bulunamadı.)
5. Kaamûs Tercümesi

6. Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiresi
7. Latîfî Tezkiresi
8. Menâkıb-ı Hünerverân
9. Müstakim-zâde Tezkiresi
10. Riyâzî Tezkiresi
11. Safâî Tezkiresi
12. Sehî Bey Tezkiresi
13. Şakayık Tercümesi
14. Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi

3.2.2. Batılı Kaynaklar :

Bu kaynaklarında sadece yazarların adları ile bazen makalenin adı verilmekte, anılan eserin adı ve künyesi hakkında bilgi tam olarak verilmemektedir:

1. Armenag Bey (Ermenag Sakisian), *Herat Minyatürcülüğü*
2. Gaston Mijon, *İslâm Sanatı*

3.3. Makalelerde yer alan nakkaşlar 13,14, 15, 16 ve 17 yüzyıl nakkaşlarıdır. Edebî kaynaklarda rastladığını belirttiği bu nakkaşlar aynı zamanda şâirdirler. Şuarâ tezkirelerinde bu özellikleri ile yer almışlar ve nakkaşlıkları da belirtildiği için yazar tarafından belirlenmişlerdir. Bundan dolayı şair olmayan nakkaşlar yazıda yer almamışlardır. Bunlar, makalelerdeki sırası ile şunlardır :

Aynü'd-devle, Şeyh Bedreddin Yavaş, Bursalı Ali, Safî, Nakkaş Ali Bey, Mânîsalı Camîî, Şâh Kulu (Tebrîzli Penahî), Nakşî, Sâî (Mustafa, İstanbullu), Nigârî (Reîs-i Haydar, Nakkaş Haydar), Musavvir Sinan Bey, Şibli-zâde Ahmet Bey (Bursavî), Tâceddin Girih-bend (Halepli), Nâîlî, Kubhî Mahmûd, Üstâd Hasan Mısrî, Üstâd İbrahim Çelebi, Üstâd Osmân, Galatalı Mehmet Çelebi, Mehmet Bey, Ali, Kemâl, Hasan Kefeli, Baba Nakkaş, Veli Can, Ağa Rıza, Murdar Eylik, Behzâd, Mânî, Frenk Sinar, Can Şâh, Miskalî Solak-zâde Tiryâki Osmân Çelebi, Fennî, Fasihi'dir.

Yukarıda sayılan nakkaşların yaşadığı ve sanatını icra ettiği dönemler makalelerde ya hangi asır olduğu belirtilerek ya da hangi sultan dönemi olduğu belirtilerek verilmiştir. Belirtilen dönemler tarafımızdan tarihleri ve yüzyılı ile aşağıdaki şekilde sıralanmış ve nakkaşları belirtilmiştir:

a.) Selçuklular Dönemi (1040-1092, 1092-1308):

Aynü'd-devle (13. yy), Şeyh Bedreddin Yavaş

b.) Timur İstilâsı dönemi (1402-1413):

Bursalı Ali

c.) Sultân II. Murad dönemi (1421-1443, 144-1451):

Safî

d.) Fâtih Sultân Mehmed devri(1443-1444,1451-1481):

Musavvir Sinan Bey, Şibli-zâde Ahmet Bey (Bursavî),

e.) Sultân Beyâzîd-ı Veli devri (1481-1512):

Baba Nakkaş

f) Sultân Selîm Hân (1512-1520)

Tâceddin Girih-bend (Halepli), Nâilî, Üstad Hasan Mısri, Üstâd İbrahim Çelebi, Üstâd Osman, Galatalı Mehmed Çelebi, Mehmet Bey, Ali, Kemâl, Hasan Kefeli,

g) Kanûnî Süleymân Devri (1520-1566):

Nakkaş Ali Bey, Mânîsalı Camîî, Şâh Kulu (Tebrizli Penahî), Kubhî Mahmûd

h) 16. yüzyılın diğer nakkaşları :

Sâî [Mustafa, İstanbullu (Ölm.1595)}, Veli Can, Ağa Rıza, Murdar Eylik, Behzâd, Mânî, Frenk Sinar, Can Şâh, Miskalî Solak-zâde Tiryâki Osmân Çelebi,

i) Sultân Selîm Hân İbn-i Süleymân (1566-1574):

Nigârî [Reis-i Haydar, Nakkaş Haydar (ölm. 1572)],

i) Sultân II. Osmân Dönemi (1618-1622):

Nakşî (Ahmet, İstanbullu)

j) 17. yy. : (Yeniçeri ressamı)

Fennî, Fasihî

Yukarıda sayılan nakkaşlardan bir kısmı bu gün bu alanda yazılmış kaynaklarda yer almaktadır: Aynü'd-devle, Şeyh Bedreddin Yavaş, Bursalı Ali, Şâh Kulu (Tebrizli Penahî), Nakşî, Nigârî (Reis-i Haydar, Nakkaş Haydar), Musavvir Sinan Bey, Şibli-zâde Ahmet Bey (Bursavî) (Bkz. İreçoğlu, 1999, 76), Üstâd Hasan Mısri, Üstâd Osmân, Baba Nakkaş, Veli Can (Bkz. Tanındı, 1996)

İsimleri ilk defa bu makalelerle anılanlar ise şunlardır: Mânîsalı Camîî, Safî, Nakkaş Ali Bey, Sâî (Mutafa, İstanbullu), Taceddin Girih-bend (Halepli), Nâilî, Kubhî Mahmûd, Üstâd İbrahim Çelebi, Galatalı Mehmet Fuat Çelebi, Mehmet Bey, Ali, Kemâl, Hasan Kefeli, Ağa Rıza, Murdar

Eylik, Behzâd, Mânî, Frenk Sinar, Can Şâh, Miskalî Solak-zâde Tiryâki Osmân Çelebi, Fennî, Fasihî.

Galatalı Mehmet Çelebi ise isminin "Mehmet Çelebi" kısmı dikkate alınarak, Kara Memi olarak bilinen, Şâh Kulu'nun öğrencisi, 1540-1566 yılları arasında Saray nakkâşhanesinde çalışmış Nakkaş Kara Mehmet Çelebi olabilir. (Bkz. Tanındı, 1993)

3.4. Fuâd Köprülü, "Millî tarihimizin her şubesinde olduğu gibi nakış tarihi husûsunda da henüz ciddi bir tedkik yapılmadığı; halbuki Türkler arasında daha İslâmiyet'in meydana çıkmasından evvel nakkâşlar ve heykeltıraşlar olduğu yani güzel sanatlara karşı büyük bir ilgi bulunduğu muhakkaktır." şeklinde ifade ettiği kanaatini makalelerinde şöyle örneklendirir:

3.4.1. İslâmiyet'ten önceki Türk sanatı hakkındaki araştırmalar ilerledikçe Türk sanatıyla Acem (İran) sanatı arasındaki ayırıcı özelliklerin ilmî bir kesinlikle belirlenmesi mümkün olacaktır.

3.4.2. Selçuklular döneminde nakkâşların mevcûdiyetini, halk arasında resim yaptırtmak adetinin hoş görüldüğünü ve hattâ Mevlânâ gibi büyük bir sofinin bundan çekinmediğini anlatmaktadır. İslâm şeriatınca uygun görülmeşişin (Memnû'iyet-i şer'iyenin) İslâm memleketlerinde nakşın gelişmesini yasakladığı hakkında var olan bakış açısının, çeşitli etkenlerle fikir hürriyetini pek iyi korumayı başarmış serbest Anadolu muhîti için uygulama yeri bulamayacağını bu delile dayandırarak anlayabiliriz.

3.4.3 Eğer Selçuklular devrine ait Anadolu minyatürlerine tesâdüf edilecek olursa bunlarda Bizans minyatürçülüğünün etkilerine rastlanması ihtimâli pek kuvvetlidir.

3.4.4. Osmânlı minyatürçülüğünün , Selçuklulardan sonra ne şekilde ve kimlerin himmetiyle geliştiği hakkında açık bir bilgiye tesâdüf edemedik. Yalnız "Şakâik Tercümesi"inde yer alan bir kaç satır, Osmânlı sanatı bahsinin Orta Asya'da Timur ve çocukları zamanında gelişen sanattan ilk defa nasıl ve kimin vasıtasıyla istifade ettiğini gösteriyor ki, nakış tarihi itibarıyla bunun büyük bir ehemmiyeti vardır.

3.4.5. Tarihi esaslara dayanan bir güzel sanatlar uzmanı, kütüphanelerimizdeki nadir ve sınırlı Osmânlı Minyatürlerini toplayıp, onlar hakkında sanat açısından gerekli incelemeyi yaparsa, "Osmânlı Minyatürçülüğü" tarihinin şimdilik oldukça aydınlanacağı şüphesizdir. Eski Türk Sanatı ve bugünkü halk sanat eserleri hakkında arkeoloji ve etnografya araştırmaları ilerlemeden Timurîler ve Safevîler devrinde sanat tarihinin oluşumu lâyıkıyla anlaşılmadan, Türk Minyatürçülüğü hakkında umumi ve kati bir mütâlaa yürütmek mümkün değildir. Ancak, bu ilmi bakış açısına azamî derecede uygun ve elde mevcut vesikalar nispetinde mukayeseler

yapmak şartıyla, “**Osmânlı Minyatürcülüğü**” hakkında vücûda gelecek bir eser, ilim âlemi için büyük bir kazanç olacaktır kanâatindeyim.

3.4.6. Bu izâhât bize Fatih zamanında Osmânlı nakkâşlığının İtalyan tesirleri altında kaldığını gösteriyor ki, esasen 15. y.y. ve bilhassa 16. y.y. asırda İran nakış sanatı üzerinde de aynı tesirlerin mevcûdiyetini bütün araştırmacılar söyler. “**Jantil Bellini**”nin Fatih’le olan ilişkileri de bu bakış açısını az çok doğrulayabilir.

Osmanlı minyatür sanatının yönelmiş olduğu temel konulardan biri olan padişâh portreciliği, Fatih döneminde başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. (İrepoğlu, 1999, 76)

3.4.7. Gerçekte “nakış” dekoratif bir sanat olarak Anadolu Türkleri arasında, daha Fatih’ten asırlarca evvel gelişmiş, medeniyet hayatının gereklerinden, mimarinin zorunlu tamamlayıcılarından sayılmıştır.

3.4.8. On altıncı yüzyıl, her hususta olduğu gibi nakış tarihinde de bir gelişme ve ilerleme asrıdır.

3.4.9. “Safi”nin ancak şâirliği itibariyle tezkirelerde anılmış olması, şâirlikle tanınmayan diğer nakkâşların unutulduğuna kesin bir delildir.

3.4.10. Fuâd Köprülü’nün makaleleriyle ilk defa Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden yararlanarak Osmanlı döneminde nakkaşların durumu, mesleğe ilgi, nakkaşların sayısı, esnaf teşkilâtları ve saray ehl-i hıref teşkilâtı hakkında bilgiler almaktayız.

3.4.11. Baba Nakkaş ilk kez bu eserde tanıtılır. (Bkz. Ünver, 1954, 170-173)

3.4.12. Bursalı Ali ile Osmanlılarda “Bursa Mektebi” diye adlandırılabilir, Timurîler devri nakkâşlığının karakterini taşıyan bir ekol oluşmuş ve Safi’de bu tesir altında kalmıştır.

Fuad Köprülü’nün bu beş makalesi, günümüz Türk Sanatı tarihi araştırmacılarının edebî kaynakları dikkate alarak yapacakları çalışmalarla, ileride belki bazı eserlerine ulaşılacak pek çok sanatçının isimleri, dönemleri, sanat özellikleri ve kişilikleri hakkında bilgilenmemizi sağlayacaktır. Bir tek sanatçının bile tarihin karanlığında kalmaması için yapılacak çalışmalar, Türk sanatı tarihine önemli bir hizmet olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksel, M.(1967). *Türklerde Dinî Resimler,Yazı-Resim*, İstanbul: Elif Yayınları
- Atasoy. N.-Çağman, F. (1974). *Türkish Miniature Painting*, İstanbul
- Buttanrı, H. (1999). *Osmanlılarda Nakkaşhane Geleneği*, Osmanlı Sempozyumu (25-27 Ağustos)'na sunulan bildiri, Eskişehir
- Çağman, F.-Tanındı, Z. (1979). *Topkapı Sarayı İslam Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları 1
- Devellioğlu, F. (1962). *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat, Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası,
- Gelibolulu Mustafa Âlî, (1982). *Hattâtların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerveran)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 499 (86)
- Gönül, B. (1945). *İstanbul Kütüphanelerinde al- Şakâik al- Nu'mânîyye Tercüme ve Zeyilleri*, İstanbul: Türkiyat Mecmuası VII-VIII/2
- Glück, H. (tarih yok). "Türk Sanatının Dünyadaki Yeri", *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, y.y.:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 152 (21)
- İrepoğlu, G. (1999). *Levni, Nakış-Şiir Renk*, , İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı
- İslâm Ansiklopedisi*, (1997). Eskişehir: MEB Devlet kitapları,
- Köprülü, O. F. (1987). *Fuâd Köprülü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 839 (64)
- Mahir, B. (1986). "Saray Nakkaşhanesinin Ünlü Ressamı Şâh Kulu ve Eserleri", *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 1*, İstanbul.
- Mahir, B. (1987) "Osmanlı Sanatında Saz Üslubundan Anlaşılan", *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 2*, İstanbul .
- Meriç, R. M. (1953). *Türk Nakış Sanatı Tarihi I. Vesikalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Fakültesi Yayınları I
- Milliyet Gazetecilik A. Ş., (1992). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi XVI*, İstanbul:
- Önder, M. (1995). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*,Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 341(46)
- Özcan, A. (1989). *Şakâik-i Nu'mânîye ve Zeyilleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları
- Özen, M. E. (1985) *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul
- Şehsuvaroğlu, H.Y (1960). *Eski Türk San'atları, Tarihi Sohbetler*, İstanbul: Varlık Yayınları 747

Tanırdı, Z. (1993) “Türk Tezhip (Kitap Süsleme) Sanatı”, *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Tanırdı, Z. (1996). *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 353 (52)

Ünver, A. S. (1954) “Baba Nakkaş”, *Fâtih ve İstanbul*, C. II, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatından Yıllık Dergi

Ünver, A. S. (1978) XIV. Asırda Anadolu’da Selçukluların An’anesine Bağlı Mezar Taşları Üzerine, *Vakıflar Dergisi XII*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları